

Milan Mesarić*

UDK 330.831.8

**NOBELOVAC JOSEPH STIGLITZ :
KRITIKA “TRŽIŠNOG FUNDAMENTALIZMA”,
GLOBALIZACIJE I POLITIKE MEĐUNARODNOG
MONETARNOG FONDA**

Članak daje prikaz kritike “tržišnog fundamentalizma”, aktualnog modela globalizacije i politike Međunarodnog monetarnog fonda, koju je u svojim radovima izložio Joseph Stiglitz. Autor se posebno osvrće na Stiglitzovu analizu ciljeva i posljedica tzv. Washingtonskog konsenzusa, zatim konceptualnog i pragmatičnog okvira politike IMF-a, jednako kao i privatizacije u tranzicijskim zemljama, liberalizacije vanjske trgovine i tržišta kapitala, financijske i ekonomske krize u Istočnoj Aziji, uloge IMF u tranziciji Rusije i postojećeg modela globalizacije. Na kraju autor članka daje osvrt na neke dodatne aspekte Stiglitzove kritike, kao što su prijašnje kritike neoliberalnog modela, zatim najnovije tendencije u gospodarstvu Latinske Amerike koje potvrđuju validnost Stiglitzovih teza i na kraju osvrt na ponovnu aktualnost Keynesove ekonomske doktrine.

Uvod

Teško da bi se mogao naći kompetentniji, iskusniji i vjerodostojniji analitičar i kritičar suvremenih globalnih ekonomskih zbivanja od Josepha Stiglitz, profesora na Columbia University, New York, dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju u godini 2001. Od godine 1993. do 1997. bio je predsjednik Council of Economic Advisers predsjednika SAD Billa Clintona, a zatim je tri godine bio na dužnosti glavnog ekonomista i potpredsjednika Svjetske banke. Svoju akademsku karijeru

---

* M. Mesarić, znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta u mirovini, prvi predsjednik Društva ekonomista Hrvatske (od 1952.); 14 je godina radio kao ekonomski savjetnik UN u više afričkih i azijskih zemalja. Članak je primljen u uredništvo 23. 10. 2002. godine.

proveo je na najprestižnijim američkim sveučilištima: Massachusetts Institute of Technology (čuvani MIT), Stanford University, Yale University, Princeton University i sada na Columbia University. Njegov istraživački rad obuhvatio je veoma širok raspon ekonomskih područja i tema: makroekonomija, javne financije, ekonomija razvitka, industrijska organizacija, ekonomija informacija, financijsko tržište, razlozi i posljedice financijskih kriza, teorija poreza itd. Dok ga neki u krugovima vodećih svjetskih ekonomista smatraju heretikom, drugi ga uzdižu na pijedestal giganta ekonomske profesije. Pored nastavničkog i istraživačkog rada na sveučilištima, J. Stiglitz je često bio angažiran na savjetodavnim i istraživačkim poslovima u mnogim zemljama. Njegovo zanimanje i intenzivno bavljenje problemima razvitka počelo je davne godine 1969. u Keniji, gdje je proveo dvije godine proučavajući na licu mjesta "anatomiju i fiziologiju" jedne tipične afričke zemlje u razvoju. Iskustvo stečeno u Keniji inspiriralo je, kako sam kaže, njegove najvažnije teoretske radove i bitno je utjecalo na njegovo shvaćanje ekonomije i na osnovne stavove. Već je tada shvatio da ekonomska znanost mora biti nešto više od akademske, ezoterične, larpurlartističke djelatnosti, da jedna od njezinih najvažnijih zadaća mora biti pomoć vladama zemalja u razvoju da postignu brži gospodarski rast, da osiguraju da se blagodati rasta pravednije raspodjele među sve slojeve stanovništva i da se tako poboljšaju životni uvjeti svih ljudi, a osobito onih koji žive u krajnjem siromaštvu. J. Stiglitz radio je u istraživačkoj ili savjetodavnoj funkciji u nekoliko desetaka afričkih, azijskih i istočnoeuropskih zemalja. Bio je među ostalim savjetnik vlada u Etiopiji, u Južnoj Koreji, u Kini i u Rusiji. Njegov rad u Council of Economic Advisers, koji se vremenski podudara s razdobljem političke i ekonomske tranzicije istočno i srednjoeuropskih zemalja i zatim boravak u Svjetskoj banci u vrijeme svjetske financijske krize koja je počela u Istočnoj Aziji godine 1997., omogućio mu je da bude neposredno i intenzivno uključen u te događaje globalnoga značenja.

Ono što je vidio, prateći, proučavajući i sudjelujući u tim bitnim ekonomskim i društvenim procesima u posljednjim desetljećima pridonijelo je, kako sam kaže, formiranju njegovih pogleda na probleme razvitka, na ulogu tržišta i države, na globalizaciju i na ulogu međunarodnih ekonomskih institucija. On je kao glavni ekonomist i potpredsjednik Svjetske banke mogao "iz prve ruke" promatrati, po njegovoj ocjeni, devastirajuće efekte globalizacije na zemlje u razvoju, osobito na najsiromašnije slojeve u tim zemljama. On je na svojim visokim položajima u vladi SAD i u Svjetskoj banci imao prilike neposredno sudjelovati u donošenju odluka bitnih za svjetsko gospodarstvo. To ga je iskustvo dovelo do uvjerenja da su odluke u vodećim svjetskim ekonomskim institucijama često motivirane političkim i ideološkim razlozima, jednako kao i uskim interesima vladajućih političkih i financijskih krugova i da stručnjaci i znanstvenici uključeni u pripremanje tih odluka često prilagođuju svoje analize i prijedloge idejama svojih nalogodavaca.

Njegovo sudjelovanje u raspravama o tranziciji zemalja s etatičko-planskim modelom gospodarstva na tržišno-poduzetnički model počelo je još godine 1980., kad je s rukovodiocima Kine razgovarao o metodama prijelaza na tržišno gospodarstvo. Već je tada J. Stiglitz zagovarao tzv. gradualističku politiku tranzicije, koju je prihvatila i provodila Kina, nasuprot "šok terapiji", koju je preporučivao Međunarodni monetarni fond (IMF) i koja je po Stiglitzovoj ocjeni "sramotno propala" u Rusiji i u nekim drugim zemljama bivšeg SSSR. Rasprave o problemu tranzicije socijalističkih, etatičko-planskih gospodarstava na tržišno-poduzetnički model postale su na Zapadu veoma žive nakon pada Berlinskoga zida, kada je postalo jasno da predstoji raspad socijalističkih ekonomija. Tada su se u SAD iskristalizirale dvije škole mišljenja. Jedna skupina ekonomista, kojoj su pripadali J. Stiglitz i nobelovac profesor Kenneth Arrow, davala je u procesu tranzicije prioritet stvaranju institucionalne infrastrukture potrebne za uspješno funkcioniranje tržišnog gospodarstva, ponajprije stvaranju odgovarajuće zakonske regulative i učinkovitog sudstva. Druga skupina ekonomista zastupala je stajalište o potrebi ubrzanog prijelaza na tržišnu ekonomiju, na hitnu i potpunu privatizaciju državnih poduzeća i liberalizaciju financijskog tržišta. Ta je doktrina tranzicije pretendirala na njezinu univerzalnu valjanost, t.j. zastupala je stajalište da je valja primijeniti na sve zemlje bez obzira na njihove ekonomske, političke, povijesne i druge specifičnosti. Vlada SAD i IMF prihvatili su ovu drugu doktrinu, t.j. model "šok terapije", koja se pokazala, po ocjeni J. Stiglitz, u slučaju Rusije i drugih tranzicijskih zemalja pogrešnom i koja je dovela do pada proizvodnje, zaposlenosti i životnog standarda.

Svoja tridesetogodišnja iskustva i poglede na probleme razvitka svjetske ekonomije, a osobito na probleme razvitka nedovoljno razvijenih i tranzicijskih zemalja s osvrtnom na ulogu IMF sumirao je J. Stiglitz u nedavno objavljenoj knjizi "Globalization and Its Discontents" (W.W. Norton & Co. Inc., New York, 2002.). Taj je tekst prikaz ideja i teza J. Stiglitz sadržanih u spomenutoj knjizi i u drugim njegovim radovima.

Iluzija o magičnoj "nevidljivoj ruci" tržišta

Teoretski radovi J. Stiglitz prije angažmana u Bijeloj kući i u Svjetskoj banci bili su usmjereni, pored ostaloga, i na istraživanje djelovanja tržišnog mehanizma odnosno razloga zbog kojih taj mehanizam ne djeluje tako perfektno kako to pretpostavljaju simplicistički teoretski modeli. Dok ti modeli podrazumijevaju savršenu tržišnu konkurenciju i savršene informacije, u stvarnom životu konkurencija nikad nije perfektna, niti su informacije kojima raspolažu sudionici u tržišnim transakcijama potpune i savršeno točne. J. Stiglitz posebno upozorava na fenomen tzv. "asimetričnih informacija", koje su tipične za tržišne ekonomije. Za taj svoj doprinos ekonomskoj teoriji dobio je godine 2001. zajedno sa G. Akerlofom i M. Spence-

om Nobelovu nagradu za ekonomiju. Prema toj teoriji svi partneri na tržištu nisu jednako dobro informirani: prodavaoci su uvijek mnogo bolje informirani o robi koju prodaju nego kupci, zbog čega su u boljem položaju od kupaca. To je jedan od razloga zbog kojeg tržište samo za sebe ne može biti učinkovit regulator ekonomskih procesa, što zahtijeva korektivnu ulogu države.

Prvi matematički dokaz o suboptimalnom djelovanju tržišnog mehanizma i o uvjetima u kojima ideja Adama Smitha o savršenom djelovanju "nevidljive ruke", o automatskom uspostavljanju ravnoteže i o postizavanju optimalnog učinka funkcionira, iznijeli su profesor Kenneth Arrow sa sveučilišta Stanford, Kalifornija, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju u godini 1972. i profesor Gerard Debreu sa sveučilišta Berkeley, Kalifornija, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju u godini 1983. Svoje istraživanje o ograničenjima tržišnog mehanizma, prema kojem tržišna ravnoteža nije uspješna kada su informacije nepotpune objavio je J. Stiglitz prvi put zajedno s B. Greenwaldom godine 1986. u članku "Externalities in Economics with Imperfect Information and Incomplete Markets" (Quarterly Journal of Economics, May, 1986). Prema standardnom klasičnom ekonomskom modelu tržišni mehanizam djeluje uvijek savršeno, tako da su po tom modelu jedini razlog nezaposlenosti previsoke nadnice iz čega slijedi zaključak da su jedini lijek za smanjenje nezaposlenosti niže plaće. Niže će plaće po toj teoriji, automatski povećati potražnju za radnom snagom smanjujući tako stopu nezaposlenosti. Po tom standardnom kompetitivnom modelu, koji je teoretska osnova politike IMF, a koji J. Stiglitz naziva "tržišnim fundamentalizmom", problem nezaposlenosti nije, dakle, uzrokovan nesavršenim djelovanjem tržišta, nego državnim intervencijama koje ograničuju i remete djelovanje tržišta, jednako kao i pritiscima sindikata na održavanje tržišno neopravdanih, previsokih plaća. Suprotno tom stajalištu, Stiglitzova je teorija asimetričnih informacija pokazala da i u uvjetima slobodnog i veoma kompetitivnog tržišta može postojati visoka nezaposlenost. Najdramatičniji nedostaci tržišnog mehanizma manifestiraju se u obliku periodičkih recesija i kriza, zbog kojih milijuni radnika ostaju bez posla, a veliki dio proizvodnih kapaciteta ostaje neiskorišten. Po mišljenju J. Stiglitz, država može odigrati bitnu ulogu u ublažavanju i otklanjanju nedostataka tržišnog mehanizma, osobito u osiguravanju potrebnoga stupnja socijalne pravde. On u vezi s time podsjeća da postoji više mogućih i aktualnih modela tržišne ekonomije. Dok, npr., kako u američkom tako i u švedskom modelu kapitalizma u ekonomskim procesima tržište ima glavnu ulogu, u Švedskoj je država preuzela bitno veću odgovornost za društveno blagostanje, za pomoć nezaposlenima, za javno zdravstvo, za mirovinsko osiguranje i za socijalnu skrb.

Stajalište o nedovoljno kompetitivnom tržištu i nepotpunim informacijama kao uzrocima nesavršenog djelovanja tržišnog mehanizma u uspostavljanju i održavanju ravnoteže, u alokaciji resursa i njihovom korištenju, posebno je aktualno u zemljama u razvoju i u tranzicijskim zemljama. Stoga je u tim zemljama poželjna

makroekonomska aktivnost države da bi se ispravila, odnosno kompenzirala mal-funkcija tržišta. U većini zemalja u razvoju, a ni u mnogim zemljama u tranziciji, ne postoje ni neki elementarni uvjeti za učinkovito djelovanje tržišta: vlasnička prava nisu uvijek jasno definirana, sudstvo u pravilu nije dovoljno učinkovito, tržišno je takmičenje ograničeno, tržišne su informacije često oskudne.

Iako je ekonomska teorija u posljednja tri desetljeća učinila veliki napredak u istraživanju razloga zbog kojih slobodno tržište, osobito u nerazvijenim i tranzicijskim zemljama, ne funkcionira na optimalan način i u istraživanju razloga zbog kojih je u tim situacijama potrebna državna intervencija kao i metoda te intervencije, IMF i dalje uporno insistira na neodgodivoj primjeni modela tržišnog fundamentalizma u tranzicijskim i industrijski nerazvijenim zemljama. Po mišljenju J. Stiglitz, IMF ima pretjerano povjerenje u tržišni mehanizam, a premalo ili nikakvo povjerenje u ulogu države u ekonomskim procesima. IMF kao i ostali pristaše tržišnog fundamentalizma smatraju da su nedostaci tržišnog mehanizma mali ili zanemarivi, a da su nedostaci i štete od državnog uplitanja u gospodarski život velike i kobne. Oni smatraju da država svojim intervencijama u gospodarske tokove stvara mnogo više problema, nego što ih rješava. Oni krivnju za nezaposlenost svaljuju na državu, koja vodi politiku previsokih nadnica i dopušta sindikatima preveliku moć i utjecaj. U suvremenoj su ekonomskoj teoriji u toku rasprave o tome koje bi precizno morale biti funkcije države u raznim modelima tržišno-poduzetničkog gospodarstva, ali prevladava mišljenje, kako tvrdi J. Stiglitz, da država ima nezaobilaznu i važnu, a možda i ključnu ulogu u uspješnom funkcioniranju tržišnog gospodarstva, osobito u otklanjanju njegovih nedostataka na socijalnom i ekološkom planu, odnosno u osiguranju pravednog i humanog društva i u očuvanju ekološke ravnoteže. J. Stiglitz zastupa u odnosima države i tržišta balansirano stajalište, koje priznaje određena ograničenja i nedostatke, kako u djelovanju tržišta, tako i države, promatrajući ta dva čimbenika u komplementarnom odnosu, s tim da se konkretna priroda toga partnerstva mora prilagoditi stupnju ekonomskog razvitka kao i tradiciji, kulturi i prevladavajućem sustavu vrijednosti svake pojedine zemlje.

“Washingtonski sporazum” - motivi, ciljevi i posljedice

Prekretnica u politici SAD, Svjetske banke, IMF i WTO (Svjetske trgovinske organizacije) u odnosu na zemlje u razvoju dogodila se, po mišljenju J. Stiglitz, na početku osamdesetih godina prošloga stoljeća tzv. “Washingtonskim konsenzusom”, t.j. sporazumom koji su dogovorili Sekretarijat za financije SAD, IMF i Svjetska banka. Naziv “Washington Consensus” dao je tome dogovoru John Williamson, ekonomist s Institute for International Economics. Taj sporazum, koji je striktno proveden u osamdesetim i devedesetim godinama prošloga stoljeća, a kojeg

su glavni elementi bili rigorozna fiskalna politika, deregulacija, privatizacija i liberalizacija, bio je potaknut financijskom i ekonomskom krizom u Latinskoj Americi u sedamdesetim godinama. U to je vrijeme ekonomska situacija u većini latinsko-američkih zemalja bila obilježena golemim budžetskim deficitima, velikim gubicima državnih poduzeća, labavom monetarnom politikom i hiperinflacijom. Stoga su radikalne promjene u ekonomskoj politici latinsko-američkih zemalja koje je zahtijevao Washingtonski sporazum bile u to vrijeme i u takvim okolnostima logične i opravdane. To je također bilo vrijeme kad su se Ronald Reagan u SAD i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji opredijelili za radikalnu tržišnu ideologiju, koju su energično provodili u svojim zemljama i zdušno preporučivali drugima. Politika zasnovana Washingtonskim sporazumom dobila je novi polet kolapsom socijalističko-planskog modela u SSSR i u drugim istočno-euroopskim zemljama na početku devedesetih godina. Tada je IMF uvjeravao zemlje u tranziciji da moraju usvojiti politiku Washingtonskog sporazuma, t.j. ubranu privatizaciju i liberalizaciju, što će omogućiti brzi gospodarski oporavak i rast. A kada je takva politika u većini zemalja dovela do pada proizvodnje, zaposlenosti i životnog standarda, IMF je tvrdio da razlog neuspjeha nije nepripremljena i prebrza privatizacija i liberalizacija, nego obratno, da preporučene reforme nisu provedene dovoljno brzo i dosljedno.

Problemi s primjenom Washingtonskog sporazuma bili su potencirani time što su njegove preporuke primjenjivane mehanički, ne uvažavajući specifične prilike svake pojedine zemlje i što su one postale cilj same sebi, umjesto da su shvaćene kao sredstvo za postizavanje bržeg, održivog i socijalno pravednog ekonomskog rasta. Prema koncepciji te washingtonske ekonomske doktrine do ekonomskog će rasta doći automatski primjenom liberalizacije tržišta roba, rada i kapitala, brzom i dosljednom privatizacijom državnih poduzeća i makroekonomskom stabilnošću. Te će reforme također privući strani kapital, što će dodatno dati snažan impuls povećanju i modernizaciji proizvodnje. Glavni defekt washingtonske ekonomske doktrine bio je u tome što je ona bila zasnovana na simplicističkom modelu tržišne ekonomije, na modelu perfektne kompetitivne ravnoteže, prema kojem "nevidljiva ruka" Adama Smitha djeluje bez zastoja i greške. Budući da prema tom modelu, koji je postao poznat kao neoliberalni model ili kao tržišni fundamentalizam, slobodno i nesputano tržište funkcionira savršeno u reguliranju i optimiziranju ekonomskih procesa, nema nikakve potrebe za miješanjem države u te procese. Liberalna politika *laissez-fairea* bila je među mnogim ekonomistima veoma popularna sve do Velike ekonomske krize iz tridesetih godina prošlog stoljeća. No, zbog te je krize katastrofalnih razmjera doktrina *laissez-fairea* i nesputanog, slobodnog tržišta odbačena, jer su njezine slabosti postale više nego očigledne.

Sve do osamdesetih godina prošlog stoljeća relevantno pitanje ekonomske teorije i politike nije bilo je li uloga država u ekonomskom životu poželjna ili ne, nego koji je optimalan odnos između funkcija države i tržišta. Ako je teorija o

nepogrešivoj Smithovoj "nevidljivoj ruci" i valjana za razvijene industrijske zemlje, njezina je uloga zbog više razloga svakako upitna u zemljama u razvoju. Jedan je od tih razloga, po mišljenju J. Stiglitz, i okolnost da moderni ekonomski razvitak tih zemalja implicira cjelovitu društvenu, političku i institucionalnu transformaciju u kojoj državi mora pripadati veoma važna uloga, što Washingtonski dogovor ne uzima u obzir. Osim toga, taj dogovor poklanja malo pažnje pravednoj raspodjeli probitaka ekonomskog rasta, iako je općenito prihvaćeno, da su socijalna stabilnost i socijalni konsensus prijeko potrebni preduvjeti uspješnog razvitka. A socijalna stabilnost i socijalna kohezija podrazumijevaju određen stupanj socijalne pravde, odnosno razmjerno sudjelovanje svih slojeva društva, posebno onih siromašnih, u blagodatima ekonomskog napretka. Filozofija IMF zasnovana na Washingtonskom dogovoru smatra da se koristi ekonomskog rasta automatski prenose i na siromašne slojeve, što ne odgovara, kako navodi J. Stiglitz, stvarnom iskustvu. Kao dokaz toga svog stava on ističe slučaj SAD, gdje je u osamdesem godinama nacionalni dohodak bio u osjetnom porastu, a realni je dohodak stanovnika na dnu dohodovne ljestvice pao. Neki ekonomisti tvrde, doduše, da je velika nejednakost povoljna za ekonomski rast, jer bogati slojevi štede više od siromašnih, potičući tako brži rast investicija, proizvodnje i dohotka. Na tu tezu J. Stiglitz odgovara ukazivanjem na primjer zemalja Istočne Azije (Južne Koreje, Japana, Tajvana i Kine), gdje su izuzetno visoke stope rasta postignute bez prevelikih razlika u dohocima. Za razliku od tih zemalja, u Latinskoj Americi, gdje je prihvaćena politika Washingtonskog dogovora, siromašni slojevi nisu razmjerno sudjelovali u rezultatima ekonomskog rasta. Tu ne samo da nisu smanjene pretjerane razlike u dohocima, nego je u priličnom broju slučajeva došlo i do povećane dohodovne polarizacije i porasta siromaštva.

Opći je zaključak J. Stiglitz da je u zemljama koje su prihvatile politiku IMF i Washingtonskog dogovora ekonomski rast bio sporiji i drugo, da koristi tog rasta nisu bile pravedno, odnosno ravnomjerno raspodijeljene među svim slojevima stanovništva. Znakovito je da su gospodarski veoma uspješne zemlje Istočne Azije (uključujući i Kinu), jednako kao i neke relativno uspješne afričke zemlje (Uganda, Etiopija i Botsvana) provodile razvojnu strategiju koja se osjetno razlikovala od preporuka Washingtonskog dogovora i IMF. Ekonomska politika istočnoazijskih država aktivno i sustavno je poticala domaću štednju i investiranje i rezultati takve politike ubrzo su se pokazali: porast bruto domaćeg proizvoda i dohotka po stanovniku, isto kao i životnog standarda u posljednjim je desetljećima u tim zemljama bio bez premca u ekonomskoj povijesti. To je potvrdila i studija Svjetske banke, koja također priznaje da je tom "istočnoazijskom čudu", koje je trajalo sve do godine 1997. u velikoj mjeri pridonijela aktivna razvojna politika države. J. Stiglitz siguran je da taj izvanredan razvojni uspjeh zemalja Istočne Azije valja pripisati činjenici, da one nisu prihvatile sugestije Washingtonskog dogovora, odnosno IMF i njihovu preporuku o minimiziranju uloge države u razvojnom procesu.

Konceptualni i pragmatički okvir politike IMF

Originalna koncepcija uloge i politike IMF prilikom njegova osnivanja godine 1944., na koju je veliki utjecaj imao John Maynard Keynes, bila je zasnovana na stajalištu da tržište ne djeluje uvijek uspješno, što dovodi do ekonomskih neravnoteža, recesija i kriza, do većeg ili manjeg pada proizvodnje i masovne nezaposlenosti i da je stoga zemljama pogođenima ekonomskom krizom potrebna vanjska pomoć da prebrode krizu i da ponovo uspostave ekonomsku ravnotežu i punu zaposlenost. Rješenje je nađeno u osnivanju međunarodne financijske institucije pod nazivom Međunarodni monetarni fond, koja je zemljama pogođenima krizom morala pružati financijsku pomoć radi prevladavanja krize. Ta izvorna keynesijanska orijentacija IMF priznavala je, dakle, ograničenja tržišnog mehanizma i naglašavala je važnost državne ekonomske politike u održavanju ekonomske ravnoteže, u poticanju razvitka i u stvaranju novih radnih mjesta. Intelektualni otac IMF, J.M. Keynes, jasno je identificirao slabe točke tržišnog mehanizma i razloge zbog kojih ono ne može biti prepušteno samo sebi. Kod toga je osobito ukazivao na opasnost velike i perzistentne nezaposlenosti. J.M. Keynes bio je također uvjeren da u slučaju ekonomske recesije monetarna politika nije dovoljno učinkovita da bi dovela do ponovnog oživljavanja gospodarstva i smanjenja nezaposlenosti. Stoga je smatrao da je u tim slučajevima potrebna međunarodna pomoć, i to ne samo da se vanjskim financijskim injekcijama ponovno uspostavi monetarna ravnoteža i stabilnost, nego i da se zemljama pogođenima recesijom ili krizom pomogne da usvoje i provode aktivnu i dinamičku odnosno ekspanzivnu ekonomsku i razvojnu politiku.

Poslije se, međutim, filozofija i politika IMF radikalno promijenila. Njegova je današnja filozofija, prema ocjeni J. Stiglitz, doktrina tržišnog fundamentalizma. Danas IMF čini pritisak na zemlje u razvoju i na druge zemlje u ekonomskim poteškoćama da umjesto ekspanzivne provode restriktivnu monetarnu i opću ekonomsku politiku, da smanje budžetski deficit, da povećaju poreze i kamatne stope, što, po mišljenju J. Stiglitz u većini slučajeva vodi pogoršanju njihovih problema. Isticanje opasnosti od inflacije jedno je od najčešćih poruka IMF. J. Stiglitz smatra da IMF u tome toliko pretjeruje, da on taj fenomen naziva "inflacionom paranojom". On s time u vezi upozorava da neka zemlja može imati nisku inflaciju, ali istovremeno i stagnantno gospodarstvo i visoku nezaposlenost. Koliko može biti pogrešna "inflaciona paranoja" IMF J. Stiglitz ilustrira na primjeru SAD iz osamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je američka privreda uživala relativno visoke stope rasta uz nisku nezaposlenost i nisku inflaciju. Tada je IMF preporučio američkoj Vladi povećanje kamatnih stopa, da bi se usporio gospodarski rast i da bi se tako preventivno spriječila inflacija. No američka Vlada, srećom, nije prihvatila sugestiju IMF. Prema mišljenju J. Stiglitz, upravo je niska nezaposlenost u SAD u osamdesetim godina poticala ljude da preuzimaju rizik novih poslova, što

je bio jedan od glavnih čimbenika gospodarske ekspanzije i tzv. "nove ekonomije" devedesetih godina. Niska inflacija ne može biti cilj sam po sebi, već samo sredstvo za postizanje drugih razvojnih ciljeva, ali je IMF, kako kaže J. Stiglitz, pobrkao sredstva i ciljeve. Za njega nema sumnje da pretjerana revnost u suzbijanju inflacije može ugušiti ekonomski rast, isto kao što i visoke kamate sasvim sigurno destimuliraju i smanjuju investicije. Tu svoju tvrdnju on potkrepljuje primjerom Poljske, zemlje koja je u velikom dijelu devedesetih godina imala visoku stopu rasta, usprkos veoma visokoj inflaciji (prosječno oko 20 % godišnje), nasuprot Češkoj, koja je pridržavajući se uputa IMF držala inflaciju na razini od oko 2% prosječno godišnje, ali po cijenu ekonomske stagnacije. J. Stiglitz s tim u vezi spominje nedavno objavljenu tezu M. Bruno-a i W. Easterlyja, koji dokazuju da je niska inflacija gotovo uvijek povezana sa niskom stopom gospodarskoga rasta, odnosno da u pravilu ima negativan učinak na taj rast. (M. Bruno and W. Easterly "Inflation Crisis and Long-run Growth", Journal of Monetary Policies, February, 1998).

Drugo je bitno obilježje ekonomske koncepcije IMF insistiranje na restriktivnoj fiskalnoj i monetarnoj politici, kod čega se često gubi iz vida da je socijalna stabilnost važan preduvjet uspješnog ekonomskog rasta. Taj problem J. Stiglitz ilustrira primjerom Indonezije, gdje je IMF zahtijevao ukidanje subvencija za hranu i petrolej, što je izazvalo masovne neredе i pogoršalo ionako teško ekonomsko stanje. Slična se situacija dogodila u osamdesetim godinama i u Latinskoj Americi, gdje su pretjerano restriktivne mjere koje je nametnuo IMF izazvale visoku nezaposlenost i veliki porast nasilja u gradovima, dakle ozračje veoma nepovoljno za investiranje i oživljavanje gospodarstva. Inflacija, ističe J. Stiglitz, možda ne pruža idealne uvjete za investiranje, ali socijalni nemiri i politička nestabilnost još su pogubniji. Općenito govoreći, razvojna koncepcija IMF po ocjeni J. Stiglitz, toliko je jednostrana i uska da je potpuno zanemareno sagledanje ekonomskih problema u širem socijalnom i političkom kontekstu. Vlasnici financijskog kapitala, dakako, zadovoljni su niskom inflacijom, ali radnike i siromašne slojeve sigurno ne usređuje nepostojanje privrednog rasta i rezultirajuća visoka nezaposlenost. Pretjerane će fiskalne restrikcije veoma vjerojatno pogodovati porastu nezaposlenosti i narušavanju socijalnog mira. IMF je često ignorirao negativne učinke svoje politike na siromašnije slojeve stanovništva. Njegova je razvojna strategija u mnogo slučajeva podcijenila socijalne i političke posljedice te strategije, kao što su bogaćenje tankog privilegiranog sloja na račun osiromašenja većine stanovništva, zatim raspada srednjih slojeva, uz istovremeno precjenjivanje dinamičkih učinaka "tržišnog fundamentalizma". Takvu ocjenu potvrđuje iskustvo Latinske Amerike, gdje je nakon prihvaćanja strategije IMF, doduše, došlo na početku devedesetih godina do kratkotrajnog porasta BDP, da bi zatim nastupila stagnacija i recesija. Dok je u šezdesetim godinama stopa rasta BDP-a bila 5,4 % prosječno godišnje, u devedesetima je pala na 2,9 % prosječno godišnje.

Zanemarivanje socijalnog konteksta od IMF naročito je došlo do izražaja u devedesetim godinama u tzv. tranzicijskim zemljama. Tu je IMF zagovarao usmjerenje tranzicije na brzu privatizaciju, liberalizaciju i na makroekonomsku stabilnost, posebno na izbjegavanje inflacije, podcjenjujući socijalne i institucionalne aspekte kao što su nezaposlenost, dohodovna polarizacija stanovništva, porast siromaštva, spora i korumpirana administracija, neprilagođenost pravnih propisa, neučinkovito sudstvo itd. Kao eklatantan primjer posljedica takvog pristupa J. Stiglitz navodi primjer Rusije, gdje se jedan uski sloj ljudi, tzv. oligarha, preko noći silno obogatio, tako da se, koristeći se političkim i drugim vezama jeftino dočepao uz pomoć privatizacije goleme državne imovine. No istovremeno je industrijska proizvodnja gotovo prepolovljena, a dohoci velikog dijela stanovništva i njihov životni standard bitno su smanjeni. Pretjerano restriktivna fiskalna i monetarna politika IMF često je inducirala veoma visoke kamatne stope, od 20%, pa čak i od 50%, koje su gušile investiranje, a time i gospodarski oporavak i rast.

Veliki utjecaj na politiku IMF imaju, po mišljenju J. Stiglitz, ideologija i interesi Wall Streeta, odnosno financijskog kapitala. Za njih je inflacija najveća opasnost, jer zbog nje dolazi do erozije realne vrijednosti njihovih potraživanja, a to dovodi do porasta kamatnih stopa, a one uzrokuju pad cijena vrijednosnih papira (bond prices). Wall Street, odnosno vlasnike financijskog kapitala ne zabrinjava velika nezaposlenost. Za njih nema sankrosanktnije i progresivnije stvari na svijetu od privatnog vlasništva, zbog čega IMF toliko insistira na hitnoj i totalnoj privatizaciji. Ipak, financijski kapital nije isto toliko dosljedan, kako navodi J. Stiglitz, u promoviranju konkurencije. To on ilustrira primjerom tajnika za financije SAD, Paul O'Neila, koji je organizirao stvaranje globalnog aluminijskog kartela, sa svrhom ograničiti proizvodnju aluminijske i na taj način podizati cijene aluminijske. Prema J. Stiglitzu bi se vodeće načelo IMF moglo ovako definirati: "Što financijski kapital smatra da je dobro za globalno gospodarstvo, to je zaista dobro i to se mora provesti."

J. Stiglitz smatra da je glavni razlog neuspjeha politike IMF napuštanje njegovih izvornih ciljeva, t.j. koji su bili unapređenje globalne ekonomske stabilnosti i pomaganje zemljama suočenim s prijetnjom recesije. Po njegovom je mišljenju simplicitistička ideologija slobodnoga tržišta koju zastupa i provodi IMF samo zavjesa iza koje se kriju interesi financijskoga kapitala. Bitna promjena u naravi misije IMF bila je tiha i gotovo neprimjetna, ali zato veoma dramatična: umjesto služenja globalnim ekonomskim interesima i pomaganju recesijom ugroženih zemalja, IMF služi interesima globalnog financijskog kapitala (iako izvorni mandat IMF nikada nije službeno promijenjen). IMF pristupa rješavanju problema zemalja u razvoju i tranzicijskih zemalja ponajprije s ideološke i interesne perspektive. Između IMF i financijskog kapitala postoji, kako navodi J. Stiglitz, i personalna povezanost: mnogi vodeći ljudi IMF došli su iz velikih banaka i iz privatnih financijskih institucija, u koje se i vraćaju. Stoga je razumljivo da je veći interes

IMF osigurati povrat dugova stranim zajmodavcima, nego gospodarski rast i napredak slabije razvijenih zemalja. Milijarde dolara kojima je IMF kreditirao zemlje u ekonomskim poteškoćama bile su u mnogo slučajeva upotrebljene prije svega za održavanje precijenjenog tečaja domaćih valuta, da bi vlasnici stranog kapitala i zajmodavci jednako kao i novostvoreni sloj domaćih milijunaša mogli iznijeti novac iz zemlje uz što povoljnije uvjete. Takvu politiku J. Stiglitz povezuje s načinom izbora odbora izvršnih direktora Fonda, koji odobrava sve zajmove. Njih imenuju ministri financija razvijenih industrijskih zemalja, pa je stoga razumljivo da IMF daje prednost interesima tih zemalja pred interesima nerazvijenih i tranzicijskih zemalja.

Jedan je od razloga neuspjeha politike IMF zatvorenost, tajnovitost i nedemokratičnost njegova djelovanja. Kako tvrdi J. Stiglitz, IMF teoretski priznaje i podupire demokratske institucije zemlje u kojoj djeluje, ali u praksi on podcjenjuje i potkopava demokratske procese namećući svoju politiku. Službeno, naravno, IMF ništa ne nameće, on pregovara o uvjetima pomoći. Problem je, međutim, u tome što partneri u tim pregovorima nemaju istu pregovaračku moć: ona je potpuno u rukama IMF, a vlade koje očekuju pomoć u podređenom su položaju i često su bespomoćne. Osim toga ti su pregovori tako kratki, da rijetko ostavljaju dovoljno vremena za šire stručne i političke konzultacije i dogovore unutar institucija zemalja o kojima se radi. Ekonomisti, članovi misije koju IMF šalje u određenu zemlju na pregovore ne poznaju dovoljno sve relevantne ekonomske, a pogotovo ne socijalne i političke činjenice, da bi mogli u kratkom raspoloživom vremenu izraditi cjelovitu i zasnovanu dijagnozu stanja i predložiti optimalnu strategiju u skladu sa specifičnim okolnostima i potrebama pojedine zemlje. Dodatni je problem što oni izbjegavaju konzultacije s domaćim ekonomistima, smatrajući, kako kaže J. Stiglitz, da su bolje obrazovani i stručniji. (S time u vezi zanimljiva je napomena J. Stiglitz da su ekonomisti IMF često bili trećerazredni studenti sa prvorazrednih američkih sveučilišta i poziva da mu se vjeruje, jer je bio profesor na Oxford University, Stanford University, Yale University i Princeton University, dakle, na najprestižnijim sveučilištima, vidi J. Stiglitz "What I Learned at World Economic Crisis", *The New Republic*, 4.7.2000). Misije IMF u svojoj analizi stanja pojedine zemlje oslanjaju se isključivo na raspoložive statističke podatke (služeći se također matematičkim modelima o kojima J. Stiglitz nema najbolje mišljenje) na osnovi kojih bi morali u roku od nekoliko dana izraditi koherentan program ekonomske politike. Stoga su "country reports" IMF, po ocjeni J. Stiglitz često površni, jednostrani i neprilagođeni specifičnim okolnostima dane zemlje, pa zato i pogrešni. Najčešći je scenarij da se uz pomoću zajmova IMF pokušavaju umjetno održati valutni tečajevi na neodrživo visokoj razini i da se uz pomoć tih zajmova omogućiti isplata dospjelih zajmova stranim kreditorima. Oni isto tako prisiljavaju vlade da smanje budžetske rashode i da provode restriktivnu fiskalnu i monetarnu politiku. Te mjere često dovode ili zaoštravaju već postojeću recesiju, a to rezultira pove-

ćanom nezaposlenošću i socijalnim napetostima. Takva se strategija može shvatiti, drži J. Stiglitz, jedino tako da IMF provodi politiku koja je ponajprije u interesu financijskoga kapitala.

Pitanje privatizacije

IMF je u tranzicijskim zemljama i u industrijski nerazvijenim zemljama inzistirao na što bržoj i sveobuhvatnijoj privatizaciji državnih poduzeća i banaka, smatrajući da je u državnim poduzećima i bankama nemoguće odvojiti ekonomiju od politike i postići efikasno poslovanje. J. Stiglitz, međutim smatra da se u jednom širem kontekstu ne može ekonomija promatrati odvojeno od politike i da generalni negativan stav IMF prema ulozi države u gospodarskom životu i prema državnim poduzećima ilustrira uskoću njegove perspektive. Iako ne dovodi u pitanje tezu da privatna poduzeća u pravilu posluju uspješnije od državnih, J. Stiglitz prebacuje IMF-u da, tražeći hitnu i totalnu privatizaciju bez stvaranja prethodnih institucionalnih i drugih preduvjeta, tom pitanju pristupa prvenstveno s uskog doktrinarnog i ideološkog stajališta. Praksa je pokazala da prebrza i nepripremljena privatizacija nije urodila očekivanim plodovima. J. Stiglitz navodi slučaj Obale Slonovače, gdje je privatizirano državno telefonsko poduzeće prije nego što su doneseni odgovarajući regulativni propisi, pa je zbog toga ono nakon privatizacije odmah znatno povećalo cijene usluga. U mnogo slučajeva privatizacija je dovela do ukidanja radnih mjesta i do povećanja nezaposlenosti, jer privatni vlasnici nisu vodili računa o socijalnim posljedicama i troškovima nezaposlenosti. Opće je iskustvo s privatizacijom u tranzicijskim zemljama pokazalo, da je zbog nje ukinuto radnih mjesta više nego što ih je stvoreno. To je iskustvo ukazalo na potrebu da se privatizacija provodi u okviru šireg makroekonomskog programa usmjerenoga na poticanje investiranja i gospodarskog rasta, koji bi među ostalim morao uključiti i niske kamatne stope da bi se stvaranjem novih radnih mjesta neutraliziralo smanjenje broja zaposlenih, koje, čini se, neizbježno prati privatizaciju.

Druga je negativna prateća pojava brze privatizacije bila korupcija: prodajući državna poduzeća često ispod tržišne, odnosno realne cijene, državni su funkcionari i službenici došli u kušnju i u priliku, koju najčešće nisu propuštali, da za sebe i za svoje prijatelje steknu znatnu imovinsku korist. Eklatantan primjer devastirajućih posljedica "privatizacije po svaku cijenu" pruža Rusija. U nedostatku odgovarajuće zakonske regulative i bez potrebnih institucionalnih i tržišnih preduvjeta, novi su privatni vlasnici bili zainteresiraniji da iskoriste novostečenu imovinu za brzo osobno bogaćenje nego za nastavak ili povećanje proizvodnje. IMF je preporučio ruskoj Vladi da provede privatizaciju što je brže moguće zanemarujući zakonske i druge pripreme i moguće, negativne posljedice. Stoga je, po ocjeni J. Stiglitz, za katastrofalan rezultat tranzicijskog procesa u Rusiji (drastičan pad proizvodnje i

životnoga standarda) najviše kriva nepripremljena, prebrza i pogrešno provedena privatizacija. Ne samo u Rusiji, nego i u većini drugih tranzicijskih zemalja privatizacija se nije potvrdila kao pokretačka snaga gospodarskog razvitka; suprotno tome, ona je često bila povezana s padom proizvodnje, s velikom nezaposlenošću, s osiromašenjem znatnih slojeva stanovništva i s gubitkom povjerenja u tržišni, kapitalistički model gospodarstva.

Posebna je uloga u politici privatizacije kakvu je preporučivao IMF bila namijenjena stranom kapitalu, vjerujući da će s njim ući u zemlju moderno menadžersko i tehničko znanje i vještine, da će se ostvariti brži dotok novog financijskog kapitala i lakši pristup stranim tržištima, što bi na kraju moralo uroditi bržim razvitkom i većom zaposlenošću. To se u nekim slučajevima i dogodilo, ali su sa druge strane strana poduzeća često potisnula ili ugušila domaću konkurenciju i iskoristila tako stečeni monopol za podizanje cijena. Poseban su slučaj strane banke koje su osvajale domaće financijsko tržište. Iako strane banke mogu pridonijeti financijskoj stabilnosti i boljem bankovnom poslovanju, one često ugrožavaju i potiskuju domaće banke, koje su u pravilu jedini pouzdan partner i financijer srednjeg i malog poduzetništva. Iskustvo mnogih zemalja potvrdilo je stajalište da su domaće banke osjetljivije na signale centralne banke i spremne povećati kredite kada je nacionalnom gospodarstvu potrebna stimulacija i obratno ograničiti kreditnu ekspanziju kad prijete opasnost od "pregrijavanja".

Na svršetku svoje analize procesa privatizacije u tranzicijskim zemljama, koju je u duhu Washingtonskog sporazuma forsirao IMF, ne vodeći dovoljno računa o metodama i posljedicama njezina provođenja, J. Stiglitz podsjeća na tezu J. Vickersa i G. Yarrowa, da veliki porast proizvodnosti u zapadnim zemljama nije bio toliko povezan s privatnim vlasništvom i sa privatizacijom, koliko s "korporatizacijom", t.j. uvođenjem određenih pravila upravljanja i poslovanja, koja osiguravaju efikasno poslovanje, kod čega pitanje vlasništva nije presudno. (J. Vickers and G. Yarrow "Privatization: An Economic Anaysis", Cambridge, MIT Press, 1988).

Liberalizacija vanjske trgovine i tržišta kapitala

IMF je u svim nedovoljno razvijenim i tranzicijskim zemljama tražio brzu liberalizaciju robnog i financijskog tržišta. J. Stiglitz s time u vezi upozorava na hipokriziju zapadnih zemalja: dok su preko IMF i WTO forsirale ubranu trgovinsku liberalizaciju u industrijski slabijim i u tranzicijskim zemljama, one su same ograničivale uvoz iz tih zemalja, i to onih proizvoda koji su mogli konkurirati njihovim robama. IMF je inzistirao na brzom liberalizaciji uvoza kao uvjetu svoje pomoći, pa su slabije razvijene i tranzicijske zemlje često bile prisiljene prihvatiti postavljene zahtjeve. J. Stiglitz navodi više primjera koji pokazuju kako je prebrza, nepripremljena i loše provedena liberalizacija tržišta kapitala omogućila nekontrolirane

tokove kapitala sa štetnim posljedicama za gospodarstvo tih zemalja. Dok su industrijski razvijene zemlje liberalizirale svoja tržišta kapitala tek u sedamdesetim godinama, one su zahtijevale da nerazvijene i tranzicijske zemlje provedu tu liberalizaciju bez odlaganja, iako one očito za to nisu bile ni ekonomski ni institucionalno pripremljene. Prema Stiglitzovom je mišljenju američko inzistiranje na liberalizaciji financijskog tržišta u Kini bilo motivirano uskim interesima financijskih krugova SAD, ili točnije Wall Streeta, koji su vjerovali da Kina predstavlja golemo potencijalno i unosno tržište za plasiranje kapitala, pa su nastojali da se tu instaliraju prije drugih. IMF je obrazlagao svoj zahtjev za brzom liberalizacijom tržišta kapitala tvrdnjom da se bez toga ne može očekivati priljev stranog kapitala. No, upravo je primjer Kine demantirao tu argumentaciju: strani je kapital počeo obilno pritjecati u Kinu i bez liberalizacije tržišta kapitala.

Liberalizacija financijskog tržišta, kako je to pokazalo iskustvo većeg broja zemalja, zbog nepostojanja odgovarajućih propisa i potrebne institucionalne strukture, gotovo sigurno dovodi do financijske i opće ekonomske nestabilnosti. Isto će tako vanjsko-trgovinska liberalizacija uz visoke kamatne stope veoma vjerojatno, kako smatra J. Stiglitz, uzrokovati ukidanje radnih mjesta i porast nezaposlenosti. Po njegovom mišljenju preuranjena liberalizacija financijskog tržišta, a osobito tržišta kapitala u zemljama Istočne Azije, koju je nametnuo IMF, pridonijela je dubokoj financijskoj i ekonomskoj krizi. Ta je kriza počela u srpnju godine 1997. u Tajlandu padom vrijednosti njihove valute, bahta za oko 25%. Financijske spekulacije i lomovi tada su zahvatili Maleziju, Južnu Koreju, Filipine i Indoneziju. Na svršetku godine 1997. duboka je ekonomska kriza zaprijetila cijeloj regiji, a uskoro se proširila i na Rusiju i na Latinsku Ameriku. Iako su zemlje Istočne Azije imale visoku stopu domaće štednje pa im nije bio potreban dodatni strani kapital, IMF je u interesu međunarodnog, ponajprije američkog kapitala zahtijevao potpunu liberalizaciju kretanja kapitala. Tako je na svršetku osamdesetih i na početku devedesetih godina došlo do golemog priljeva stranog kapitala u te zemlje. Kada je, međutim, iznenada pala vrijednost tajlandskog bahta, pa zatim i ostalih istočnoazijskih valuta, dogodio se nagli preokret: masovni priljev stranog kapitala pretvorio se u masovni odljev, pospješujući tako financijski i opći ekonomski kolaps.

J. Stiglitz smatra da se IMF, forsirajući politiku financijske liberalizacije, koja je godine 1997. izazvala krizu u Istočnoj Aziji, rukovodio prije svega interesima međunarodnog financijskog kapitala, koji je očekivao da će mu liberalizacija kretanja kapitala otvoriti vrata u nova tržišta s velikim mogućnostima brze zarade. Naime, po završetku hladnoga rata na svršetku osamdesetih godina prošloga stoljeća pažnja je zapadnog financijskog kapitala, prije svega američkoga, usmjerena na nova tržišta Istočne Azije, Latinske Amerike, Rusije i Indije. U toku sedam godina (1990.-1996.) priljev privatnoga kapitala u te zemlje povećan je sedam puta. Takva ekspanzija zapadnoga kapitala na nova područja Azije, Latinske Amerike i Istočne Europe shvaćena je, kako kaže J. Stiglitz, kao svjetski trijumf američkog tržišnog

modela. No, nagla liberalizacija tržišta kapitala i veliki priljev stranog kapitala veoma su povećali financijsku i opću ekonomsku nestabilnost, jer su ekonomska kretanja u zemljama s velikim udjelom stranog financijskog kapitala postala pretjerano ovisna o nepredvidivim odlukama udaljenih financijskih središta, koje su često ovisile o spekulativnim potezima i neobjašnjivim promjenama raspoloženja - od iracionalnog optimizma do krajnjeg pesimizma.

Pogrešna terapija financijske i ekonomske krize u Istočnoj Aziji od strane IMF-a

Kako se vidi iz jedne studije Svjetske banke, ekonomski je rast zemalja Istočne Azije u tri posljednja desetljeća (sve do godine 1997.) bio je toliko uspješan da je postao poznat kao "istočno-azijsko čudo". U toj se studiji priznaje da je taj izvanredan uspjeh postignut zbog toga što te zemlje nisu prihvatile strategiju Washingtonskog sporazuma. Studija također naglašava da je državna ekonomska i razvojna politika imala veoma važnu ulogu u "istočno-azijskom čudu," stimulirajući građane i poduzeća da povećaju štednju i investiraju u razvojne projekte. To je, pored ostalih mjera, rezultiralo takvim porastom proizvodnje i dohotka i smanjenjem siromaštva u tri desetljeća u Istočnoj Aziji, kakav nije zabilježen u svjetskoj ekonomskoj povijesti. Kombinacija visokih stopa štednje, izdašnih državnih investicija u obrazovanje i aktivna državna industrijska politika proizvela je gospodarsku dinamiku bez presedana. Državna razvojna strategija stavila je težište na ekspanziju izvoza, tako da su se najbrže razvijale izvozne industrijske grane, stvarajući milijune novih radnih mjesta. Država je na različite načine aktivno poticala i pomagala stvaranje novih uspješnih poduzeća na nacionalnoj i lokalnoj razini, što je odigralo ključnu ulogu u ubrzanju ekonomskog rasta. Iako je prema koncepciji Washingtonskog sporazuma bila nepoželjna i pogrešna svaka industrijska politika kojom bi država pokušala oblikovati smjerove industrijskog razvitka, vlade istočnoazijskih zemalja smatrale su da je upravo takva politika bitan element njihove razvojne strategije. Dok je Washingtonski sporazum zanemario smanjenje nejednakosti u raspodjeli dohotka, istočnoazijske zemlje vjerovala su da je socijalna pravda bitan čimbenik u održavanju socijalne kohezije i stabilnosti, što je sa svoje strane preduvjet uspješnog gospodarskog razvitka i društvenog prosperiteta.

Po završetku Korejskog rata Južna Koreja bila je siromašnija od Indije. No ne gubeći vrijeme, Vlada je odmah formulirala razvojnu strategiju, kojom je u toku trideset godina dohodak po stanovniku povećan osam puta (što znači da se udvostručavao svakih deset godina, odnosno da se povećavao prosječno godišnje za oko 7%). Na početkom devedesetih Južna se Koreja pridružila ekskluzivnom klubu najrazvijenijih zemalja svijeta, postala je jedan od najvećih svjetskih proizvođača kompjutorskih čipova, a korporacije kao Samsung, Daewo i Hyundai

dobile su globalno značenje, ali je oko sredine devedesetih došlo, po ocjeni J. Stiglitz, do kobnog preokreta: dok je do tada korejska vlada u interesu stabilnosti strogo kontrolirala financijsko tržište, pod pritiskom SAD dopustila je svojim poduzećima da se zadužuju kod stranih, uglavnom američkih banaka. Zadužujući se obilno i pretežno na kratak rok kod stranih banaka, korejske su se firme izložile nepredvidivim hirovima međunarodnog financijskog tržišta. Potkraj godine 1997. Wall Streetom su se proširile glasine da je Južna Koreja zapala u ekonomske poteškoće i da nije u mogućnosti platiti dospjele rate svojih inozemnih dugova. I glasine su kako kaže J. Stiglitz, koje je sam kao potpredsjednik Svjetske banke čuo, postale "samoispunjujuće proročanstvo". Strane banke koje su se prije kratkog vremena natjecale u kreditiranju južno-korejskih firmi, odjednom su odlučile povući svoje kredite, pa se tada se gospodarstvo Južne Koreje našlo u stvarnim problemima.

Sličan scenarij dogodio se, kako je već spomenuto, i u Tajlandu, koji je također pod pritiskom IMF liberalizirao tržište kapitala, što je dovelo do velikog kratkoročnog zaduživanja domaćih poduzetnika kod inozemnih banaka. Kad su se pojavile glasine o devalvaciji domaće valute, financijski su spekulanti počeli masovno kupovati dolare, vrijednost bahta naglo je pala, banke su zatvarane, proizvodnja smanjena, a nezaposlenost povećana. Nezaposlenost je oko svršetka godine 1997. u Tajlandu utrostručena, a u Južnoj Koreji čak učetverostručena. Kriza se ubrzo proširila i na ostale zemlje Istočne Azije. Posebno je zanimljiv slučaj Indonezije, koji J. Stiglitz opisuje na osnovi svog vlastitog sudjelovanja u tim događajima. On je tada, u jesen godine 1997., kao potpredsjednik Svjetske banke na osnovi istraživanja svojih suradnika postao svjestan da nastupajuća recesija u toj etnički i politički tako podijeljenoj zemlji i u njezinoj socijalno eksplozivnoj situaciji može izazvati opasne nemire i potreze. On se stoga usprotivio pretjerano restriktivnom monetarnom i fiskalnom programu koji je predlagao IMF, smatrajući da će izazvati socijalnu i političku destabilizaciju, a time još dublju recesiju. No njegovo je stajalište IMF odbio, držeći se načela koje bi se na našem jeziku moglo izraziti "na ljutu ranu ljuta trava" i zahtijevajući od indonezijske Vlade oštru redukciju budžetskih rashoda, uključujući i ukidanje subvencija za hranu i petrolej. Posljedice su tih mjera poznate: uslijedili su veliki socijalni nemiri, polovina poduzeća pala je u stečaj, a nezaposlenost je udeseterostručena.

Terapija duboke ekonomske krize, koja je pogodila Indoneziju, a koju je preporučio IMF, bila je standardna: smanjenje budžetskih rashoda, povećanje poreza i podizanje kamatnih stopa. IMF je, dakle, preporučio povećanje kamatnih stopa usred krize, iako se moglo predvidjeti da će taj potez natjerati mnoge firme na bankrot (argumentacija IMF bila je da je povećanje kamatnih stopa potrebno da bi se spriječio kolaps domaće valute). Ubrzo se pokazalo da je terapija IMF još više pogoršala situaciju: kriza se i dalje produbljivala, nezaposlenost i siromaštvo su i dalje nezadrživo rasli. Prema mišljenju J. Stiglitz, ono što je bilo potrebno ekonomijama Istočne Azije godine 1997., kada je došlo do recesije, bila je stimu-

lacija agregatne potražnje uz pomoć monetarne i/ili fiskalne politike, a IMF je inzistirao upravo na suprotnoj strategiji, na restrikciji agregatne potražnje, što je neizbježno produbilo recesiju. J. Stiglitz, govoreći o tome podsjeća da već 70 godina među renomiranim ekonomistima prevladava uvjerenje, da zemlja kojoj prijete ozbiljna recesija mora stimulirati agregatnu potražnju. Druga je situacija kada je kriza uzrokovana pretjeranim budžetskim rashodima i velikim budžetskim deficitom, kao što je bio slučaj sedamdesetima u nekim južnoameričkim državama (osobito u Argentini i Brazilu). U tim je slučajevima prijeko potrebna redukcija državne potrošnje uz istovremeno povećanje poreza. No, zemlje Istočne Azije imale su u pravilu budžetski suficit i nisku inflaciju, pa zato nije bilo nikakve potrebe za restriktivnim mjerama.

IMF je tražio da zemlje Istočne Azije podignu kamatne stope na razinu od 25% i više, uvjeravajući ih da će tako visoke stope ponovo privući strani kapital, ali se to nije dogodilo; suprotno očekivanju IMF previsoke su kamatne stope produbile recesiju i pospješile su bijeg kapitala. Zbog visokih kamatnih stopa mnoga su poduzeća postala nelikvidna, a zbog nevraćanja kredita nelikvidnost se proširila i na banke, što je u kombinaciji s restriktivnom monetarnom i fiskalnom politikom produbilo recesiju. Terapija IMF tako je simultanom redukcijom agregatne potražnje i ponude uzrokovala pogoršanje situacije. Nova preporuka IMF sada je bila da poduzeća koja nisu mogla vratiti dugove, jednako kao i banke koje nisu mogle naplatiti svoja potraživanja, odu u stečaj. Taj je postupak nazvan "restrukturiranjem". No, i ta se nova formula pokazala pogrešnom. Kako ističe J. Stiglitz, kolaps samo jedne značajne banke može uroditi kobnim posljedicama, izazivajući začarani krug: kolaps neke banke može izazvati velike poteškoće ili čak propast poduzeća vezanih uz tu banku, uzrokujući lančanu reakciju i tako rezultirati padom ukupne proizvodnje, dohotka i zaposlenosti. IMF je očito predlažući zatvaranje nelikvidnih banaka zanemario važnost neprekinutog kreditiranja poduzeća, koja su bez odgovarajućeg obrtnog kapitala prisiljena smanjiti ili čak obustaviti proizvodnju, ubrzavajući na taj način spiralu recesije. Srećom Južna je Koreja ignorirala savjet IMF: umjesto da zatvori, ona je rekapitalizirala svoje dvije najveće banke, što je po ocjeni J. Stiglitz bio jedan od ključnih razloga relativno brzog oporavka njezina gospodarstva.

Kao suprotan primjer J. Stiglitz ističe slučaj Kine i Indije, koje su izbjegle financijsku i ekonomsku krizu zato što su slijedile staro pravilo ekonomske politike: kad prijete ili kada se dogodi recesija, mora se reagirati ekspanzivnim ekonomskim mjerama. Primjenjujući tu politiku Kina i Indija uspjele su održati visoke stope rasta i onda kad je u ostalim azijskim zemljama vladala recesija: u Kini su stope rasta bile na razini od oko 10%, a u Indiji oko 5%. Isto tako ni Južna Koreja, kako je već spomenuto, nije prihvatila savjete IMF-a: umjesto da zatvori nelikvidne banke, Vlada je vodila aktivnu politiku restrukturiranja posrnulih banaka i korporacija, održavala je nizak tečaj domaće valute radi stimuliranja izvoza i

ograničavanja uvoza, što je znatno skratilo trajanje recesije. Sa druge strane, Tajland se striktno pridržavao uputa IMF, zbog čega se i treće godine nakon početka krize nalazio u dubokoj recesiji. Opći zaključak iz istočnoazijskog iskustva do kojeg dolazi J. Stiglitz glasi: zemlje koje se nisu pridržavale preporuka IMF razvijale su se brže, koristi ekonomskog rasta bile su ravnomjernije i pravednije raspodijeljene među raznim slojevima stanovništva i siromaštvo je brže smanjeno nego u zemljama koje su prihvatile i provodile upute IMF.

Uloga IMF u neuspješnoj tranziciji u Rusiji i u drugim istočnoeuropskim zemljama

Budući da je u Rusiji sustavno pratio i proučavao, često na samome mjestu, proces tranzicije iz etatističko-planskog (komunističkog) modela u tržišno-poduzetnički (kapitalistički) model, J. Stiglitz posvećuje najviše pažnje tome slučaju. Njegov je zaključak da je proces tranzicije u Rusiji bio neuspješan i bolan. U toku deset godina tranzicije industrijska je proizvodnja gotovo prepolovljena, srednja je klasa desetkovana, siromaštvo je bitno povećano. Velik dio odgovornosti za takav razvitak događaja J. Stiglitz pripisuje Vladi SAD i IMF-u, koji su Rusiji nametnuli brzu, nepripremljenu primjenu modela "tržišnog fundamentalizma". Sada je jasno da se tranzicija iz jednog u drugi, dijametralno suprotan gospodarski i društveni model, može provesti bez većih, tektonskih poremećaja samo postepeno, kao dobro promišljen proces, koji se odvija u više faza. Radi se, naime, o veoma kompleksnom procesu, koji podrazumijeva cjelovitu transformaciju društva, transformaciju njegove institucionalne, pravne, političke i gospodarske strukture, jednako kao i bitne promjene vladajućeg svjetonazora i iz toga rezultirajućeg individualnog i kolektivnog ponašanja. Sada je isto tako jasno da su u procesu tranzicije u Rusiji, kao i u većini od dvadesetak drugih tranzicijskih zemalja, učinjene neke fundamentalne pogreške. Tako je, npr., u Rusiji IMF inzistirao na održavanju precijenjenog rublja, bojeći se da bi devalvacija rublja pokrenula spiralu inflacije. U tom je cilju IMF podržavao previsok tečaj rublja milijardama dolara zajmova. Precijenjeni je rubalj na kraju, pored ostalih razloga, doveo do kolapsa čitavog ruskog gospodarstva. Kada je konačno godine 1998. ruska Vlada devalvirala rubalj, do inflacije nije došlo, ali je zato došlo do postepenog porasta proizvodnje i gospodarskog oporavka (čemu su pridonijele i visoke cijene nafte). Američki su savjetnici pokušali u Rusiju uvesti tržišni, kapitalistički model prečicom, bez odgovarajuće institucionalne infrastrukture. Zaboravilo se da je na Zapadu pravna i institucionalna infrastruktura tržišnog gospodarstva izgrađivana postepeno cijelo jedno stoljeće, i to zato da bi se neutralizirali problemi koje je stvaralo slobodno, neregulirano tržište. IMF je ignorirao savjete ruskih ekonomista smatrajući da je njihovo znanje u novim uvjetima irelevantno. Zapadni su savjetnici ignorirali i iskustvo Kine, u kojoj je tranzicijski proces bio veoma uspješan.

Kao što je već spomenuto, u raspravama u SAD o mogućim putovima tranzicije etatištko-planskih privreda na tržišno-poduzetnički model suprotstavljala su se dva pristupa: tzv. "šok terapija", koja je zagovarala brzu privatizaciju državnih poduzeća i liberalizaciju financijskog tržišta s jedne strane, i "gradualistički pristup", sa druge strane. Budući da su se Vlada SAD i IMF opredijelili za "šok terapiju", ona je postala dominantan model tranzicije u većini srednje- i istočnoeuropskih zemalja. Pristaše "gradualističkog pristupa", kojima pripada i J. Stiglitz, smatrali su da bi uvođenje tržišnog modela bilo uspješnije i bezbolnije, kada bi se on provodio postepeno, onakvim tempom kako se izgrađuju pravne i institucionalne osnove. "Šok terapija" koja je provedena ubrzanim i radikalnim, a nedovoljno pripremljenim reformama imala je u Rusiji devastirajuće ekonomske i socijalne posljedice: društveni je proizvod u toku devet godina (1990.-1998.) bio u stalnom "slobodnom" padu. To osobito vrijedi za industriju u kojoj je proizvodnja u godini 1998. pala za 60% u odnosu na godinu 1990. Brzopleta privatizacija, praćena liberalizacijom tržišta kapitala, nije dovela do povećanja proizvodnje, nego suprotno očekivanjima, do devastiranja velikog dijela proizvodnih kapaciteta i do nagloga pada proizvodnje.

Mnogi su novi vlasnici privatiziranih poduzeća, tzv. oligarsi, pošto su kupili državna poduzeća po bagatelnim cijenama, rasprodali dio olako stečene imovine i u inozemne banke iznijeli milijarde dolara, a država je istovremeno uzimala zajmove od IMF. Ruska je Vlada podržavala precijenjen tečaj rublja, a to je išlo u prilog novoj klasi poduzetnika, koji su tako mogli veoma unosno pretvarati rublje u dolare i prebacivati ih u inozemstvo. Usprkos jasnim štetnim makroekonomskim posljedicama precijenjenog tečaja rublja, vlada je na nagovor IMF izbjegavala devalvaciju u strahu od hiperinflacije. Na kraju je pogrešna valutna politika u kombinaciji sa drugim lošim makroekonomskim mjerama dovela godine 1998. do gospodarskog sloma. Tada je IMF poveo akciju spašavanja rublja i ruskog gospodarstva zajmom od 22,6 milijardi USD (IMF je u tom zajmu sudjelovao sa 11,2 mlrd., Svjetska banka sa 6,0 mlrd. i japanska Vlada sa 5,4 mlrd. USD). J. Stiglitz se u to vrijeme kao potpredsjednik Svjetske banke protivio tome zajmu, smatrajući da se Rusija zahvaljujući svojim golemim prirodnim resursima, uz uvjet da vodi ispravnu ekonomsku politiku, može sama izvući iz krize, ali je Svjetska banka ipak pod pritiskom američke Vlade pristala sudjelovati u zajmu. No, samo tri tjedna pošto je odobren zajam, ruska je Vlada objavila suspenziju otplate dugova i devalvaciju rublja. Na početku godine 1999. rubalje je pao na gotovo polovinu vrijednosti od prije pola godine. Zajam IMF, dakle, mogao je održati precijenjeni tečaj rublja svega tri tjedna, a kako tvrdi J. Stiglitz, milijarde dolara tog zajma završile su rukama "oligarha", koji su ih odmah prebacili u ciparske i švicarske banke. Ipak, financijska i ekonomska kriza u koju je Rusija zapala godine 1998. imala je i svoju dobru stranu: devalvirani rubalj stimulirao je supstituciju uvozne robe domaćom proizvodnjom, pa je to je konačno pokrenulo rast bruto domaćeg proizvoda.

Usprkos tom dugo očekivanom porastu domaće proizvodnje u godinama 1999. i 2000. BDP Rusije još je uvijek iznosio svega 2/3 razine iz godine 1989. Rusija se tako u toku deset godina tranzicije pretvorila od industrijskog giganta u izvoznika sirovina (izvoz nafte i plina obuhvaća više od polovine vrijednosti ukupnoga izvoza). Drastičan pad proizvodnje i nacionalnog dohotka porazno se odrazio na životni standard velike većine stanovništva: ako se kao granica siromaštva uzme dnevni dohodak od 2 USD po stanovniku, godine 1989. svega je 2% Rusa živjelo u siromaštvu, a godine 1998. broj siromašnih Rusa popeo na 23,8%, a životni se vijek u istome razdoblju skratio za tri godine. Dok je, dakle, loše provedena tranzicija bitno povećala broj siromašnih Rusa, ona je, sa druge strane, stvorila malobrojnu kastu novopečenih milijardera, tzv. oligarha. Srednja klasa, koja je u svim demokratskim društvima bila glavna pokretačka snaga kulturnog, demokratskog i gospodarskog napretka, desetkovana je i osiromašena. Pogrešan model tranzicije koji je inspirirao Washingtonskim dogovorom i nametnuo IMF, rezultirao je u Rusiji, po ocjeni J. Stiglitz, najgorim mogućim rezultatom: velikim padom društvenog proizvoda i golemim povećanjem siromaštva i socijalne nejednakosti. Procjenjuje se da malobrojna kasta oligarha kontrolira oko 50% nacionalnog bogatstva Rusije i da na taj način dominira, ne samo ekonomskim životom, nego i da bitno utječe na politička zbivanja. Kod toga je važno istaknuti, da ruski milijarderi nisu postali bogati i moćni zahvaljujući svojem radu, sposobnostima ili poslovnim uspjesima, nego zahvaljujući političkim vezama, uz pomoć kojih su se na jeftin način domogli velikoga dijela nacionalnog bogatstva. Poraznu sliku kapitalizma, kakav se iznjedrio u desetogodišnjoj tranziciji u Rusiji, J. Stiglitz opisuje kao mješavinu oligarhijskog, kleptokratskog i rođačko- mafijaškog kapitalizma.

J. Stiglitz ukazuje na osnovu razliku modela tranzicije u Rusiji i Kini: dok je Rusija prihvatila "šok terapiju" IMF, Kina je provodila "gradualističku" metodu, t.j. postepeno i sustavno uvođenje pravnih, institucionalnih i gospodarskih promjena, tako da su izbjegnuti ekonomski i socijalni poremećaji i stvorene su osnovice za cjelovitu preobrazbu gospodarskog modela uz istovremeno bitno ubrzanje rasta i podizanja životnog standarda. U razvojnoj je strategiji veliku važnost dobila mobilizacija resursa i inicijativa na lokalnoj razini: Vlada je stimulirala masovno osnivanje poduzeća na razini gradova i seoskih općina. Iako su tisuće tih novoo osnovanih srednjih i malih poduzeća bile u javnom (gradskom i općinskom) vlasništvu, ta su poduzeća dala značajan poticaj gospodarskom razvitku, a što je možda još važnije, ona su stvorila milijune novih radnih mjesta apsorbirajući na taj način višak radne snage nastale modernizacijom poljoprivrede i stvaranjem modernog kapitalno-intenzivnog industrijskog sektora. Tajna uspjeha kineskoga modela tranzicije po mišljenju J. Stiglitz, bila je u tome, što strategija razvitka nije bila nametnuta izvana, već su je izradili domaći stručnjaci, uzimajući u obzir specifične uvjete i potrebe svoje zemlje, koristeći se pritom stranim iskustvima i savjetima.

Posljedice postojećeg modela globalizacije

J. Stiglitz smatra da je postojeći model globalizacije loš ponajprije zato, što se pokazalo da od njega siromašne zemlje i siromašni društveni slojevi, najblaže rečeno, nemaju nikakve koristi, da on ugrožava ravnotežu eko sustava i da ne pridonosi stabilnosti globalnog gospodarstva. Razloge za takav pogrešan tok globalizacije J. Stiglitz nalazi prije svega u tome što vodeće globalne ekonomske institucije, IMF, Svjetska banka i WTO, koje daju smjer globalizaciji, vode politiku uglavnom u interesu razvijenih industrijskih zemalja i središta ekonomske i financijske moći, zanemarujući interese industrijski slabije razvijenih zemalja i globalne interese. Budući da se trend globalizacije, t.j. internacionalizacije trgovačkih, financijskih, komunikacijskih, kulturnih, političkih i drugih tokova ne može zaustaviti, rješenje problema nije u suprotstavljanju globalizaciji, nego u mijenjanju njezinih ciljeva i metoda, i to prije svega transformacijom vodećih međunarodnih institucija. Politiku IMF-a u bitnim pitanjima određuju interesi međunarodnih financijskih krugova, a komercijalni interesi industrijski razvijenih zemalja i krugova diktiraju politiku WTO. Kod toga bitnu ulogu ima sustav glasovanja u upravljačkim tijelima IMF i WTO, koji u odlučivanju osigurava vodeću ulogu SAD i drugih najbogatijih zemalja. Opravdanje je za takvu pristranu politiku IMF i WTO teza, da opća, globalna liberalizacija vanjske trgovine i financijskih tokova koristi ne samo razvijenim, nego i nerazvijenim zemljama. Ili, rečeno na drugi način, ono što je u interesu međunarodnog financijskog kapitala i transnacionalnih korporacija, to je u interesu svih. Politika WTO mora se mijenjati u smjeru veće zaštite interesa zemalja u razvoju kao i pojačane brige za problemima zaštite okoliša. Da bi se promijenili ciljevi i priroda globalizacije, bilo bi potrebno, po mišljenju J. Stiglitz, ukinuti dominaciju SAD i drugih tehnološki i industrijski razvijenih zemalja u upravljanju IMF-om, Svjetskom bankom i WTO, da bi manje razvijene zemlje Afrike, Azije i Latinske Amerike dobile veći utjecaj na utvrđivanje politike i donošenje odluka tih institucija. J. Stiglitz pritom odmah upozorava da će to biti veoma teško ostvariti, jer će SAD i druge razvijene zemlje inzistirati na tome da glasačka i upravljačka prava ostanu razmjerna financijskoj doprinosu pojedinih država tim međunarodnim organizacijama.

J. Stiglitz istovremeno ukazuje i na hipokriziju razvijenih industrijskih zemalja i WTO: istovremeno dok manje razvijene zemlje prisiljavaju na otvaranje njihovih tržišta, oni svoja tržišta zatvaraju za uvoz iz nerazvijenih zemalja, osobito u slučaju poljoprivrednih i tekstilnih proizvoda. Dok zahtijevaju da ekonomski nerazvijene zemlje ukinu subvencije svojoj industrijskoj proizvodnji, razvijene zemlje istovremeno troše milijarde dolara na subvencioniranje svojih poljoprivrednika, čime poljoprivredne proizvode nerazvijenih zemalja čine izvozno nekonkurentnima. Dok objašnjavaju prednosti slobodnog i konkurentskog tržišta, razvijene zemlje kada je potrebno zaštititi vlastite proizvođače od konkurencije, bez kolebanja stvaraju međunarodne kartele (npr. u industriji čelika i aluminija).

Po mišljenju J. Stiglitz u mnogim je nedovoljno razvijenim zemljama globalizacija zamijenila vladavinu starih nacionalnih elita, ne formalnom nego stvarnom vladavinom međunarodnog financijskog kapitala. Vladama tih zemalja govori se, da će u slučaju odbijanja uvjeta IMF, koji često bitno ograničuju njihov suverenitet, ostati bez stranih zajmova i pomoći. Na taj su način te zemlje prisiljene odreći se dijela vlastitoga suvereniteta i prepustiti svoju sudbinu centrima financijskog kapitala, neizvjesnostima i nepredvidivim oscilacijama međunarodnog financijskog tržišta i hirovima burzovnih špekulanata. Za milijune ljudi globalizacija je bila veliko razočaranje; za mnoge je ona značila gubitak posla, manju egzistencijalnu sigurnost i lošije životne uvjete. Stoga ne iznenađuje da se otpor protiv postojećeg modela globalizacije brzo širi po čitavome svijetu. Sve većem broju ljudi postaje jasno da globalizacija, nastavi li putem kojim je krenula, ne samo da neće pridonijeti promicanju globalnog napretka, blagostanja, sigurnosti i mira, nego će još više produbiti jaz između bogatih i siromašnih i povećat će globalnu ekonomsku, socijalnu i političku neravnotežu i nestabilnost. Značajno je, napominje J. Stiglitz, da su negativne posljedice globalizacije uspjele neutralizirati, pa čak od nje postići i neke koristi, jedino one zemlje koje su svoju sudbinu uzele u svoje ruke i koje su spoznale važnu ulogu države u promicanju gospodarskog razvitka, ne prepuštajući se iluziji da će tržište samo od sebe pokrenuti razvitak i riješiti sve probleme.

J. Stiglitz smatra da je kapitalistički model danas na raskrižju, isto onako kako je to bio u vrijeme Velike ekonomske krize u tridesetim godinama, kada ga je od kolapsa spasio John Maynard Keynes svojom doktrinom državnog stimuliranja agregatne potražnje, investiranja i zaposlenosti. Danas milijuni ljudi žive u iščekivanju da će se proces globalizacije promijeniti tako da koristi od ekonomskog napretka budu pravednije raspodijeljene, da se postigne i održi socijalna i ekološka ravnoteža. J. Stiglitz smatra da je ideologiju tržišnog fundamentalizma, usko shvaćanje ekonomske učinkovitosti i jednostranu težnju za maksimizacijom profita potrebno zamijeniti širim shvaćanjem ekonomije, uzimajući u obzir socijalne, demografske, psihološke i ekološke uvjete i posljedice ekonomskih odluka i procesa. On, govoreći o tome, naglašava da bi valjalo pronaći optimalnu ravnotežu između individualnih i kolektivnih potreba i interesa, između samoregulatora mehanizma tržišta i državnog regulativnog i korektivnog djelovanja.

Obrisi alternativne strategije razvitka tranzicijskih i ekonomski nerazvijenih zemalja

Četiri su glavna obilježja alternativne razvojne strategije tranzicijskih i nedovoljno razvijenih zemalja koju predlaže J. Stiglitz, nasuprot strategiji kakvu je koncipirao Washingtonski dogovor i kakvu sprovode IMF, Svjetska banka i WTO:

a) Priznajući bitnu ulogu tržišnog mehanizma u poticanju i reguliranju gospodarskih

procesa, važnu funkciju u pokretanju i usmjerivanju razvitka ima i država, s tim da će optimalan omjer i karakter tržišnih i državnih mehanizama ovisiti o mnogim okolnostima specifičnima za svaku pojedinu zemlju. b) Tranzicija i razvitak ne mogu se ograničiti samo na gospodarsku sferu, već ih valja tretirati kao evoluciju odnosno transformaciju cjeline društva, koja obuhvaća socijalne, pravne, institucionalne, obrazovne, kulturne, demografske i druge aspekta jednoga društva. c) Razvitak shvaćen u širem smislu, t.j. shvaćen, ne samo kao rast proizvodnje, nego kao poboljšanje kvalitete života pojedinca i društva u najširem smislu, ne može biti uspješan bez široke podrške svih društvenih slojeva, bez općedruštvenog konsenzusa, a to nije moguće postići ako koristi razvitka nisu pravedno raspodijeljene. d) Jedan od glavnih ciljeva alternativne strategije jest postići punu zaposlenost u najvećoj mogućoj mjeri, a to će zahtijevati poticajnu fiskalnu i monetarnu politiku. Optimalan omjer poticajne i stabilizirajuće komponente tih politika potrebno je prilagoditi specifičnim prilikama pojedine zemlje.

Iako se J. Stiglitz slaže s potrebom restrukturiranja bankarskog sektora, t.j. njezina saniranja i konsolidacije, on ukazuje na opasnost da zatvaranje "loših" banaka može dovesti do zastoja u kreditiranju poduzeća, komitenata tih banaka, što bi vodilo produbljanju krize s daljim lančanim posljedicama. Da bi se to izbjeglo, J. Stiglitz preporučuju privremenu odgodu otplate tj. restrukturiranje dugova onako kako je to učinjeno u Južnoj Koreji. Da ne bi došlo do prekida u financiranju poduzeća bez kojeg ona ne mogu normalno poslovati, kao što ni ljudski organi ne mogu funkcionirati u slučaju zastoja u cirkulaciji krvi, banke bi se morale restrukturirati istovremeno s restrukturiranjem posrnulih poduzeća. O tome predlaže se prihvaćanje posebne odredbe u stečajnom postupku, kojom bi bili omogućeni saniranje i reorganizacija, umjesto likvidacije, onih poduzeća koja su zapala u poteškoće ne svojom krivnjom nego zbog makroekonomskih poremećaja (takvu odredbu sadrži stečajni zakon SAD-, a uvele su je i zemlje Istočne Azije). U svakom slučaju, naglašava J. Stiglitz, bit će potrebna energična i sustavna intervencija vlade dane zemlje u smislu financijskog, organizacijskog i upravljačkog restrukturiranja nelikvidnih poduzeća, jednako kao i stvaranje boljih povoljnijih uvjeta za izvoz, i to snižavanjem tečaja domaće valute.

J. Stiglitz ističe primjer Poljske i Kine, dviju zemalja koje nisu prihvatile strategiju Washingtonskog dogovora i IMF, već su provodile politiku koja je bila nalik idejama J. Stiglitz. Poljska je doduše počela proces tranzicije primjenjujući IMF-ovu "šok terapiju" sa ciljem da svede hiperinflaciju na podnošljivu razinu, ali je ubrzo shvatila da je ta terapija bila doduše uspješna u svladavanju inflacije, ali da je sasvim nemoćna u pokretanju razvitka. Tada je prihvaćen gradualistički model, koji je podrazumijevao dobro pripremljenu, postepenu privatizaciju državnih poduzeća uz istovremenu izgradnju pravne i institucionalne infrastrukture prijeko potrebne za uspješno funkcioniranje tržišnog gospodarstva i privatnog poduzetništva, s težištem na konsolidaciji banaka i izgradnji odgovarajućeg pravnog sustava

i učinkovitog sudstva. Postepena je privatizacija omogućila da se prethodno provede restrukturiranje poduzeća, tako da su se velike firme, gdje je to bilo opravdano i moguće, podijelile na manje jedinice. To je olakšalo privatizaciju i stvorilo je snažan sektor malih i srednjih privatiziranih poduzeća, koji se pokazao veoma dinamičnim zamašnjakom gospodarskog razvitka. Uspjeh postepene privatizacije u Poljskoj pokazao je da je bolje zadržati neko vrijeme poduzeća u državnom vlasništvu (koja su u tom prijelaznom razdoblju, zahvaljujući provedenom restrukturiranju i poboljšanom upravljanju, čak uspjela povećati proizvodnost), nego brzopletom privatizacijom omogućiti eroziju nacionalnih proizvodnih potencijala. Poljski ministar financija u svojoj izjavi New York Timesu (7.7.1998.) rekao je da Poljska za svoju razvojnu strategiju nije tražila odobrenje međunarodnih financijskih institucija, već je stavila težište na dobivanje podrške svojih građana za program reformi. Sličnu strategiju tranzicije provodile su Slovenija i Mađarska i u svim se tim slučajevima pokazalo da je gradualistički pristup omogućio da se transformacija gospodarstva s etatiističko-planskog na tržišno-poduzetnički model ostvari s manje poremećaja i gubitaka uz održavanje socijalne i političke stabilnosti.

Kao savjetnik kineske vlade u devedesetim godinama, J. Stiglitz je predlagao gradualistički model tranzicije prilagođen kineskim uvjetima, a posebno da se prije privatizacije izgradi odgovarajuća institucionalna struktura. Važno obilježje kineskog prijelaza na dinamičko tržišno gospodarstvo bilo je stvaranje velikog broja malih i srednjih poduzeća na razini gradova i općina, koja su iako u javnom vlasništvu, bila bitan pokretač ubrzanog razvoitka, osobito ruralnih područja. Istovremeno je poticano osnivanje velikih firmi visoke tehnologije, najvećim dijelom kao "joint ventures" sa stranim korporacijama. Kineska je Vlada priznavala važnost makroekonomske stabilnosti, ali nije pretjerala u suzbijanju inflacije; prednost je dana pokretanju ubrzanog razvitka. U razvojnoj je strategiji veliki značaj imalo održavanje socijalne stabilnost i s time u vezi izbjegavanje masovne nezaposlenosti. Stoga su se restrukturiranje i modernizacija poduzeća provodili istovremeno s otvaranjem novih radnih mjesta u radno-intenzivnim pogonima male privrede. Imajući u vidu ključnu važnost socijalne stabilnosti, koju bi mogla narušiti masovna nezaposlenost, kineska je Vlada pomogla poduzećima u nevolji da prežive, da se konsolidiraju i tako sačuvaju radna mjesta. Kreditna politika državnih banaka aktivno je poticala i pomagala osnivanje novih poduzeća i otvaranje novih radnih mjesta. Uspjesi takve strategije nisu izostali: društveni je bruto proizvod u Kini u devedesetima rastao po prosječnoj godišnjoj stopi od 10% (a u Rusiji je u istom razdoblju padao prosječno godišnje za 5,6%), a velika većina kineskoga stanovništva živi danas mnogo bolje nego prije dvadeset godina.

Među mnogim ekonomistima izvan IMF postoji, kako smatra J. Stiglitz, suglasnost da se IMF mora vratiti svojoj originalnoj misiji, t.j. ograničiti svoju djelatnost na zemlje suočene s financijskom i ekonomskom krizom, da bi im pomogao u prevladavanju krize. Po tom stajalištu IMF se više ne bi morao baviti zemljama

u tranziciji i zemljama u razvoju, osim u slučaju krize, jer su posljedice njegova angažmana u tim zemljama do sada uglavnom bile negativne, i to prije svega zbog zanemarivanja problema razvitka i zaposlenosti.

Što se tiče ekonomske, a posebno financijske politike tranzicijskih i nerazvijenih zemalja, J. Stiglitz predlaže ove mjere: a) Potreban je veći oprez u liberalizaciji tržišta kapitala, posebno kratkoročnih kapitalnih transakcija ("hot money") zbog velike neizvjesnosti svjetskih financijskih tržišta. b) U slučaju nelikvidnosti većeg broja poduzeća i nemogućnosti otplate kredita stranim zajmodavcima, dati prednost stečaju pred zajmovima IMF koji su namijenjeni vraćanju dugova. No, preporučuje se u stečajni zakon unijeti klauzulu, koja omogućuje restrukturiranje i saniranje onih poduzeća, insolventnost kojih je uzrokovana makroekonomskim poremećajima. c) U slučaju financijske krize i nemogućnosti otplate javnog inozemnog duga, ne oslanjati se na zajmove IMF, jer ti zajmovi služe uglavnom osiguranju zapadnih kreditora i održavanju precijenjenog tečaja domaćih valuta. d) Potrebno je poboljšati regulaciju poslovanja banaka u cilju veće stabilnosti i sigurnosti bankarskog sustava. Iskustvo je pokazalo da ulazak stranih banaka nije uvijek povećalo opseg i poboljšalo uvjete kreditiranja gospodarstva, što se naročito odnosi na srednja i mala poduzeća. e) Ekonomski slabije razvijene zemlje suočene su s velikom opasnošću od naglih promjena valutnih tečajeva. Rješenje toga problema nije vezivati tečaj svoje valute uz USD ili € (što je pokazalo iskustvo Argentine). Umjesto toga J. Stiglitz predlaže da međunarodne financijske institucije pomognu povoljnim zajmovima onim zemljama koje su pogođene velikim nepovoljnim fluktuacijama valutnih tečajeva. f) Radi osiguranja socijalne stabilnosti, tranzicijske i nedovoljno razvijene zemlje trebale bi poboljšati sustav osiguranja, odnosno pomoći za nezaposlene. g) Bilo bi potrebno unaprijed izraditi program mjera za svladavanje eventualne recesije, kao npr., mjere za poticanje agregatne potražnje, izbjegavanje previsokih kamatnih stopa, mjere za preživljavanje "zdravih" poduzeća koja su se našla u privremenim poteškoćama, mjere za neutralizaciju socijalnih posljedica recesije, odnosno mjera za njezino suzbijanje. h) U formuliranju ekonomske politike i razvojne strategije valjalo bi primijeniti holistički pristup, t.j. voditi računa o nerazdvojnoj povezanosti ekonomskih procesa sa svim ostalim aspektima društvene transformacije (socijalnim, demografskim, političkim, kulturnim, obrazovnim, psihološkim, znanstvenim, tehnološkim itd.). No, po mišljenju J. Stiglitz, najvažnije je od svega da tranzicijske i nedovoljno razvijene zemlje same preuzmu punu odgovornost za svoj razvitak. U tu svrhu one bi morale imati kompetentnu, učinkovitu i poštenu vladu i državnu upravu, sposobno i neovisno sudstvo, morala bi se iskorijeniti korupcija, bilo bi potrebno izraditi cjelovitu i konzistentnu strategiju održivoga rasta koja će obuhvatiti cjelinu razvojnog procesa, vodeći pritom računa da svi slojevi stanovništva, a osobito siromašni slojevi, uživaju plodove ekonomskog napretka.

Nekoliko dodatnih napomena uz Stiglitzove teze

- Zlatno doba ekonomskog liberalizma bilo je između godina 1846. i 1914., doba brze industrijalizacije Velike Britanije i drugih zapadnoeuropskih zemalja. Kao početak ere slobodne trgovine i industrijske ekspanzije mnogi ekonomski povjesničari označuju godinu 1846., kada su u Vel. Britaniji ukinuti Corn Laws, čime je konačno riješen spor između ekonomskog protekcionizma i slobodne trgovine u korist ove posljednje. Doktrina slobodne trgovine u trećoj četvrtini 19. stoljeća prihvaćena je i u svim ostalim europskim zemljama. John Maynard Keynes opisuje to razdoblje kao vrijeme velikog ekonomskog prosperiteta, ali koji je bio krajnje nejednako raspoređen na pojedine društvene slojeve. Bogatstvo, dohoci i štednja bili su ograničeni na uzak sloj poduzetnika, kapitalista, a radničke su nadnice bile veoma niske, na granici egzistencije. To je omogućilo brzu akumulaciju kapitala, velike investicije i brzu industrijalizaciju. (E. A. C. Robinson "John Maynard Keynes", New York, 1964.). No, Velika ekonomska kriza u godinama 1929.-1933. označila je kraj vladavine nesputanog liberalizma i laissez-faire-a. Nastupilo je doba državnog intervencionizma, koje je trajalo sve do osamdesetih godina prošloga stoljeća.

- Prvu ozbiljnu sumnju u apsolutnu djelotvornost tržišnog mehanizma izrazio je John Maynard Keynes godine 1931., svjedočeći pred Macmillanovim komitetom o problemu nezaposlenosti i recesiji u Vel. Britaniji. On je tom prilikom izjavio da će jedino povećana državna potrošnja moći razbiti začarani krug stagnacije i recesije, uspostaviti poslovne profite na normalnu razinu i smanjiti rastuću nezaposlenost. On je odbacio tada vladajuće stajalište pristaša laissez-fairea da je jedini lijek za nezaposlenost sniženje nadnica. Trideset godina poslije G. Myrdal je upozorio da je razvitak tehnologije i tržišta doveo do stvaranja gospodarskih organizacija golemih razmjera i velike moći, koje su stoga mogle dominirati određenim tržištima i manipulirati cijenama, što je, naravno, sprečavalo normalno djelovanje tržišta. Na isti je problem ukazivao u to vrijeme i J. K. Galbraith: u novoj ekonomskoj stvarnosti kapitalizma, piše on, dominiraju velike korporacije, koje ukidaju iluziju klasične ekonomske doktrine o slobodnom kompetitivnom tržištu. J. K. Galbraith također je upozorio da nesputano djelovanje tržišnih zakona neizbježno rađa rastuću nejednakost u raspodjeli dohodaka i dovodi do distorzije u korištenju resursa. Na početku godine 1989. je Lester Thurow ukazao je na neke bitne slabosti tržišnog mehanizma: ljudsko je ponašanje često iracionalno, a to je suprotno s osnovnom pretpostavkom klasične ekonomske doktrine o homo economicusu; radničke su nadnice neelastične prema dolje; ekonomska je efikasnost različita na kratak i na dugi rok; uspostava ravnoteže preko tržišta ponekad je toliko dug proces, da u međuvremenu može doći do velikih ekonomskih i socijalnih poremećaja. U današnje je vrijeme veliku pozornost izazvala teorija tzv. "nekonzistentne vremenske preferencije" Mathew Rabina, koja postulira da čovjek daleko više vrednuje svoje sadašnje zadovoljstvo

od budućeg, odnosno da je opadanje vrednovanja budućeg zadovoljstva više nego proporcionalno protokom vremena, čime se osporava teza klasične liberalne doktrine, u kojoj se kaže da vremenska preferencija opada ravnomjerno s protokom vremena. Za tu je svoju teoriju M. Rabin godine 2001. dobio nagradu American Economic Association. Posljednji udarac neoliberalnoj doktrini zadao je Joseph Stiglitz svojom teorijom "asimetričnih informacija", u kojoj iznosi tezu o neravnopravnosti partnera u tržišnim transakcijama zbog toga što je prodavalac mnogo bolje informiran o robi koju prodaje od kupca, pa je stoga u povlaštenom položaju. Iz toga J. Stiglitz izvlači zaključuje da tržište samo za sebe ne može biti učinkovit regulator ekonomskih procesa, a to zahtijeva korektivnu ulogu države. J. Stiglitz je zajedno sa M. Spenceom i G. Akerlofom za tu teoriju godine 2001. dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju.

- Od svih kritičara liberalne ekonomske doktrine njezinu osnovnu slabost najuvjerljivije je izložio Lester Thurrow. On je naime osporio samu osnovicu te doktrine, t.j. njezinu pogrešnu percepciju čovjeka i njegova ponašanja. Osnovna antropološka, odnosno bihejvoriistička premissa te doktrine jest čovjek koji se ponaša racionalno, t.j. čuveni homo economicus, koji uvijek donosi racionalne odluke, odnosno odluke kojima se maksimira korisnost (L. Thurrow "Dangerous Currents: The State of Economics", Oxford University Press, 1983). Prema ortodoksnoj liberalnoj ekonomskoj doktrini ljudi su, motivirani računom individualnih troškova i koristi, maksimizatori ekonomske korisnosti. Načelo maksimiranja ekonomske korisnosti održalo se u ekonomskoj znanosti usprkos suprotnim empirijskim dokazima; psihologija i sociologija odavno su odbacile takav model ljudskoga ponašanja. Za psihologiju nema sumnje da je ljudsko ponašanje određeno u velikoj mjeri iracionalnim motivima, navikama, prirođenim ili stečenim sklonostima, instinktima, intuicijom, zavišću, željom za moći itd. Čovjek je koliko racionalno, toliko i emotivno, iracionalno biće. Iracionalni motivi, kao nezasnovani optimizam ili pesimizam igraju posebno veliku ulogu u suvremenim financijskim transakcijama. Isto je tako poznat utjecaj psiholoških čimbenika na pojavu inflacije. Poznata je također i golemo sugestivna moć reklame na formiranje potrošačkih preferencija, jednako kao i uloga "efekta demonstracije" u ekonomici potrošnje. Dalje, većina se ekonomskih odluka donosi s nepotpunim poznavanjem relevantnih informacija i u uvjetima neizvjesnosti, koja sve više obilježava suvremenu stvarnost. To naravno dovodi u pitanje racionalnost ekonomskih odluka i načelo maksimiranja korisnosti.

- Događaji posljednjih godina na svjetskoj gospodarskoj sceni, čini se, potvrđuju ispravnost Stiglitzove kritike ekonomske doktrine Washingtonskog konsenzusa. Prema mišljenju ekonomskog komentatora Newsweeka, Roberta Samuelsona, predsjednički izbori u Brazilu u listopadu godine 2002. bili su nagovještaj konačnog poraza politike Washingtonskog konsenzusa (Newsweek, 21.10.2002). Brazilska Vlada pokušala je u osamdesetim i u devedesetim godinama primijeniti preporuke toga konsenzusa, koje su obećavale brži ekonomski rast većom liberali-

zacijom tržišta i vanjske trgovine, privatizacijom, restriktivnom fiskalnom i monetarnom politikom, ali bez trajnih rezultata. Uvozne su carine smanjene od 80% u godini 1985. na prosječno 15% u godini 2000., privatizirane su državne korporacije. Hiperinflacija je, doduše, bila ukroćena, ali je stopa nezaposlenosti ostala visoka, socijalne razlike i napetosti ostale su i dalje na granici podnošljivosti, a stopa ekonomskog rasta u devedesetima iznosila je u prosjeku svega 1,5%. Premoćna, gotovo dvotrećinska pobjeda predsjednika radničke partije Luiz Inacio Lula de Silve na predsjedničkim izborima tumači se kao izraz općeg nezadovoljstva dosadašnjom politikom Vlade koju je sugerirao IMF-a. Novi smjer gospodarske politike izrazio je novoizabrani brazilski predsjednik ovim riječima: "Uloga je države da planira i raznim poticajnim mjerama stimulira razvitak i, ako je potrebno, sudjeluje u financiranju razvoja u partnerstvu s privatnim sektorom". (Newsweek, 11.11.2002). Prema riječima ekonomista Sebastiana Edwardsa s University of California, Los Angeles, u Latinskoj je Americi došlo do općeg odbacivanja modela slobodnog tržišta u njegovoj ekstremnoj verziji. (Newsweek, 21.10.2002). Ta promjena u raspoloženju, međutim, ne znači generalno odbacivanje tržišta, jer su neosporne njegove prednosti kao motivatora ljudi na proizvodnji rad, na razvijanje inicijative, inovativnosti i kreativnosti, prednosti u brzom i fleksibilnom prilagođavanju proizvodnje stalnim promjenama potražnje, u maksimiranju dohotka uz pomoć vanjske trgovine i međunarodne specijalizacije na osnovi komparativnih prednosti itd.

- J. Stiglitz vjeruje da se dominacija ekonomskog neoliberalizma bliži svome kraju i da nastupa doba svojevrsne reafirmacije Keynesa i njegove ekonomske doktrine. Glavne teze te doktrine mogle bi se ovako sažeti: a) samoregulirajuće tržišne snage nisu u stanju obnoviti gospodarstvo u dubokoj recesiji i uspostaviti punu zaposlenost; b) u uvjetima pada gospodarske aktivnosti potrebna je ekspanzionistička fiskalna i monetarna politika; c) smanjivanje javne potrošnje u fazi recesije produbljuje krizu i povećava nezaposlenost ljudskih i materijalnih resursa; d) povećanje državne potrošnje i ekspanzionistička fiskalna i monetarna politika u uvjetima recesije i niskog korištenja raspoloživih ljudskih i materijalnih potencijala neće izazvati hiperinflaciju. Iako je Keynes bio potpuno svjestan opasnosti hiperinflacije, jedno je od bitnih obilježja njegove doktrine bila sklonost ekonomskom ekspanzionizmu. U izbornom manifestu koji je godine 1929. godine napisao za vođu liberalne stranke Lloyd Georgea, on je stavio težište na program javnih radova i razvojnih projekata. Taj je program bio u oštroj suprotnosti s politikom konzervativne stranke, prema kojoj su se u doba ekonomske recesije javni rashodi morali smanjiti, a ne povećati, kako je predlagao Keynes. S tim je bilo povezano Keynesovo uvjerenje da važnu ulogu u ekonomskom i socijalnom progresu imaju državna i paradržavna tijela, kojih je jedini kriterij djelovanja unapređenje općih interesa (ili bi tako moralo biti). Keynes je po svome svjetonazoru bio humanist i liberal i stoga je rješenje ekonomskih problema tražio u okviru liberalnih i tržišnih institucija uzimajući kod toga u obzir socijalne i humane aspekte. No, on je bio uvjeren "da

privatne prosudbe i privatni profiti, kako sada stvari stoje, ne mogu adekvatno zadovoljiti potrebe zajednice". (J.M. Keynes "Essays in Persuasion", Macmillan, London, 1931.). Već je u prvim svojim radovima jasno naznačio da odbacuje neobuzdani individualizam i nesputani laissez-faire. Keynesovo glavno djelo, čuvena knjiga "The General Theory of Employment, Interest and Money" jedna je od malobrojnih knjiga koje su imale bitan utjecaj na razvitak događaja u 20. stoljeću. On je svojom doktrinom izloženom u toj knjizi pokazao na koji se način kapitalističko društvo može izvući iz duboke ekonomske i socijalne krize zadržavajući demokratske, liberalne i tržišne institucije. Većina je vodećih političara i ekonomista imala tada neograničeno povjerenje u sposobnost slobodnog, kompetitivnog tržišta da održava ekonomsku ravnotežu i povećava proizvodnju i zaposlenost uz uvjet da radnici prihvate fleksibilnost nadnica, a poduzetnici fleksibilnost cijena u skladu s promjenama u ponudi i potražnji. Glavna je poruka Keynesove Generalne teorije bila, međutim, da je potrebno odbaciti iluziju kako u kapitalizmu postoji mehanizam koji automatski osigurava punu zaposlenost ljudskih i materijalnih resursa. Keynes je dokazivao da razina zaposlenosti ne ovisi o pogodbi poslodavaca i radnika o visini nadnica, već ponajprije o razini agregatne potražnje. On je već prije nastupa Velike svjetske ekonomske krize bio svjestan da kapitalističko gospodarstvo sadrži u sebi jaku tendenciju prema nestabilnosti. U skladu s tim uvjerenjem, smatrao je da se nacionalni interesi (kod čega je, naravno, imao u vidu britanske nacionalne interese) mogu bolje ostvariti "inteligentnom državnom politikom, nego doktrinarnim oslanjanjem na slijepu snagu tržišta". Važno mjesto u Keynesovoj ekonomskoj teoriji ima koncept multiplikatora, koji označuje odnos između promjene u opsegu investicija i povećanja nacionalnog dohotka. On je procijenio da bi taj multiplikator u slučaju javnih radova u Velikoj Britaniji mogao iznositi najmanje 2. Stoga je veličina investicija ključna varijabla u Keynesovom ekonomskom sustavu: promjene u toj varijabli iniciraju promjene u svim drugim ekonomskim parametrima, kod čega imaju multiplikativno djelovanje na nacionalni dohodak i zaposlenost. Kao čovjek s praktičnim iskustvom na financijskom tržištu, Keynes je znao da na investicijske odluke privatnih poduzetnika često utječe iracionalno, optimističko ili pesimističko procjenjivanje ekonomske situacije. Stoga je on vidio rješenje u "davanju veće odgovornosti državi u poticanju investicija". Prema njegovom mišljenju država je za razliku od individualnih poduzetnika "u stanju da izračuna marginalnu efikasnost investicija na dugi rok i na temelju opće društvene koristi". Iako je Keynes bio uvjeren u potrebu državne intervencije da bi se smanjile učestalost i posljedice poslovnih ciklusa i ublažile rastuće društvene razlike u imovini i dohocima, svojstvene kapitalističkom sustavu, on je bio gorljivi individualist, što svjedoče ove njegove riječi: "Individualizam je, ako se oslobodi svojih slabosti i zloupotreba, neophodna zaštita osobne slobode, jer on u usporedbi sa svim drugim sustavima u najvećoj mjeri širi prostor osobnog izbora. On je također najsigurniji jamac raznolikosti života, koji proizlazi upravo iz ovog proširenog

prostora osobnog izbora, čiji je gubitak najpogubniji od svih gubitaka nastalih u homogenim i totalitarnim društvima." (J.M. Keynes "The General Theory of Employment, Interest and Money", Harcourt, New York, 1936., str. 380).

- Rooseveltov New Deal bila je prva velika i veoma uspješna provjera Keynesove doktrine: rashodi federalne vlade porasli od 4,0 milijardi USD u 1933. na 8,5 milijardi USD u godini 1936., društveni bruto proizvod u istom razdoblju povećan je za gotovo 40%, a nezaposlenost je smanjena od 25% u 1933. na 14% u godinu 1936. Golemo povećanje državnih rashoda u SAD u vrijeme Drugog svjetskog rata (od 13,2 mlrd. USD u 1941. na 98,4 mlrd. USD u godini 1945.), zatim skokovit rast društvenog bruto proizvoda (za 70% u toku pet godina) i praktično eliminiranje nezaposlenosti (stopa nezaposlenosti svedena je na 1,5%) po mišljenju mnogih bili su potvrda Keynesove teze o multiplikativnom i akceleratorском učinku javnih rashoda (pa makar se radilo o pretežno vojnim rashodima). Uspješna primjena Keynesove doktrine u svladavanju Velike ekonomske krize kao i njezina potvrda u uvjetima Drugog svjetskog rata učvrstili su ugled i utjecaj te doktrine u SAD i u ostalim zemljama Zapada. Taj se utjecaj jasno odražavao u sljedećim obilježjima poslijeratne ekonomske politike u SAD: a) politika drastične redistribucije nacionalnog dohotka; b) ekspanzija javnog sektora; c) velik udio javnih investicija. Američki je Kongres već godine 1943. usvojio program poslijeratne politike nazvan "Security, Work and Relief Policies", koji je bio potpuno na liniji Keynesove doktrine i kojim se, pored ostaloga, predviđao nastavak opsežnih javnih radova, proširenje mjera socijalne skrbi i suzbijanje monopola. Iste je godine Kongres usvojio "New Bill of Rights", koji sadrži takve progresivne mjere kao što su pravo na rad u čitavom radnom vijeku, pravo na "fair plaću", pravo na adekvatno podmirenje potreba svih građana u hrani, odjeći, stanovanju, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, itd. U Velikoj je Britaniji godine 1944. usvojen "British White Paper", kojim Vlada preuzima kao jedan od svojih glavnih ciljeva održavanje visoke razine zaposlenosti poslije rata. Slični su dokumenti usvojeni u Kanadi, Švedskoj, Australiji, Novom Zelandu i u drugim zapadnim zemljama. Svim je tim dokumentima zajedničko prihvaćanje Keynesove doktrine o potrebi stimuliranja agregatne potražnje, privatnih i javnih investicija, pune zaposlenosti i redistribucije dohodaka. Utjecaj Keynesa bio je posebno vidljiv u SAD u šezdesetim godinama, kad je ideje izložene u knjizi John Kenneth Galbraitha "Affluent Society", među ostalim ideju o poželjnosti ekspanzije javne potrošnje i ideju da je gospodarski rast nesvršishodan ako se njime ne povećava opće dobro, prihvatio predsjednik John F. Kennedy. U to je vrijeme ubrzanje gospodarskoga rasta postalo ključno pitanje u SAD, jer su niske stope rasta, koje su najvećim dijelom bile posljedica suzdržavanja prethodne Eisenhowerove administracije od aktivnog stimuliranja gospodarske ekspanzije, uzrokovale zabrinjavajući porast nezaposlenosti. Drugi je problem bila rastuća inflacija, ponajprije zbog jačanja monopola i oligopola (u čeličnoj, aluminijskoj, kemijskoj i automobilskoj industriji u SAD tri i četiri najveće korporacije u potpunosti su kontrolirale proizvodnju i tržište u tim industrijskim granama). Stoga je

Kongres usvojio "Sherman Antitrust Act", a u skladu s neokejnesijanskom doktrinom fiskalna i monetarna politika bile su dopunjene politikom cijena i plaća. Relativno veliki udio stanovništva ispod granice siromaštva i postojanje visoke strukturne nezaposlenosti zahtijevali su po mišljenju J. K. Galbraitha, poduzimanje javnih programa i aktivne mjere razvojne politike. Predsjednik Lyndon Johnson nastavio je politiku na smjeru Keynesove doktrine i preporuka J. K. Galbraitha. U svom "Great Society Program", koji je Kongres usvojio godine 1965., predlaže se ekspanzionistička ekonomska politika i veći broj razvojnih i socijalnih programa, kao npr.: "War on Poverty Program", program razvitka zaostale regije Appalachian, program izgradnje autoputova, program uklanjanja "slums" i izgradnje stanova, program izgradnje regionalnih medicinskih centara, subvencije za stanarine, zdravstveno osiguranje starijih osoba (medicare) itd. Johnsonov program "Great Society" bio je pokušaj ostvarenja Keynesove vizije prosperitetnog i socijalno pravednog društva zasnovanog na privatnom vlasništvu i tržišnom gospodarstvu, ali s usklađenim i uravnoteženim individualnim i društvenim interesima. Nagli skok cijena nafte oko sredine sedamdesetih, zatim drugi naftni šok na svršetku sedamdesetih potpuno su izmijenili gospodarsku situaciju u SAD i u drugim zapadnim zemljama. To je dovelo do bitno drukčijeg pristupa ekonomskoj politici, ponajprije do izrazito restriktivne fiskalne i monetarne politike. Prevladali su stavovi monetarista i pristaša neoliberalne ekonomske doktrine koji su tražili ograničavanje uloge države, privatizaciju, liberalizaciju i deregulaciju. Prevlast neoliberalne doktrine, često u njezinoj ekstremnoj varijanti nazvanoj tržišnim fundamentalizmom, koju obilježava globalizacija pod kontrolom i u interesu međunarodnog financijskog kapitala i multinacionalnih korporacija, dovela je posljednjih godina do neželjenih posljedica, o kojima argumentirano govori J. Stiglitz.

Na svršetku ovoga prikaza može se zaključiti da se jedna od bitnih razlika između protagonista neoliberalne doktrine, odnosno tržišnog fundamentalizma i njezinih kritičara sastoji u tome što pristup J. Stiglitz, kao i J.M. Keynesa, J.K. Galbraitha, G. Myrdala, L. Thurrow-a i drugih nije moralno neutralan; njihovi su motivi i kriteriji ne samo znanstveni, nego i humani i moralni. Dok je filozofska osnovica neoliberalne doktrine utilitarizam, a moralna osnovica egoizam, njezini su kritičari inspirirani humanizmom, ljudskom solidarnošću i altruizmom. Takav pristup podrazumijeva, naravno, težnju za ostvarenjem ne samo ekonomski uspješnog, nego i socijalno pravednog i humanog društva.

Izbor knjiga J. Stiglitz:

"Principles of Macroeconomics", 2nd Edition, 1997

"Principles of Microeconomics", 2nd Edition, 1997

"Economics", 2nd Edition, 1997

"Economics of the Public Sector", Third Edition, 2000

"Rethinking the East Asian Miracle", 2001

"Globalization and Its Discontents", 2002

NOBEL LAUREATE JOSEPH STIGLITZ: THE CRITIQUE OF "MARKET FUNDAMENTALISM" OF THE GLOBALIZATION AND POLICY OF THE INTERNATIONAL MONETARY FUND

Summary

The article gives a survey of the critique of "market fundamentalism", the actual model of globalization and policy of the International Monetary Fund, presented in the Joseph Stiglitz's works. The author especially refers to the Stiglitz's analysis of the goals and consequences of the so-called Washington consensus, conceptual and pragmatic frame of the IMF policy, as well as to privatization in transitional countries, liberalization of foreign trade and capital market, financial and economic crisis in East Asia, the role of IMF in transition of Russia, and to existing model of globalization. At the end of his article, the author gives a survey of some additional aspects of Stiglitz's critique, as former critique of neoliberal model and recent tendencies in economy of Latin America, which confirm the validity of Stiglitz's theses, and finally the survey of renewed actuality of the Keynes economic doctrine.